

Capitolul XII

Limba între social și individual: sistem/vorbire (*langue/parole*)

Definim limbajul uman ca pe o caracteristică proprie speciei de a realiza comunicarea interumană într-un cadru social, prin intermediul unui instrument complex, care are caracterul unui sistem de semne.

Abordarea științifică sistematică ne obligă să facem o distincție esențială, cea dintre limbaj și limbă. Dacă prin limbaj înțelegem o caracteristică generală a speciei, comună tuturor ființelor umane, limbile particulare, care au o existență istorică, reprezintă realizări concrete ale capacității umane de a utiliza limbajul. Lingvistica teoretică își propune cu precădere studiul limbilor, lăsând pe seama filosofiei limbajului identificarea unor soluții privitoare la originea și esența limbajului. Căci limbajul nu este doar o funcție specifică a umanului, ci și o instituție socială, adică o funcție a organismului social. Se impune deci să distingem între o dimensiune individuală și una socială a limbajului, aflate într-o relație sistematică de determinare și condiționare reciprocă: este limpede că limbajul nu poate exista decât prin individ și tot atât de limpede este și faptul că orice comunicare nu se poate realiza decât în prezența celui alt, adică a societății¹.

Abordând dimensiunea individuală a acțiunii verbale, vom constata că funcționarea limbajului presupune o componentă materială și una psihică; producerea fizică a semnelor lingvistice reclamă funcționarea aparatului fonator, dar și a sistemului nervos superior, căci un semn lingvistic este o specie materială, sonoră, care acoperă un concept de natură intelectuală. Prin caracterul său hipercomplex, mecanismul semnificării lingvistice interesează aproape toate disciplinele umaniste, începând cu psihologia și terminând cu filosofia, sociologia și istoria; este generată astfel o problemă interdisciplinară pe care am prezentat-o în alt context (v. *supra*, cap. III). Fără să ignore diferitele fațete ale limbajului, lingvistica teoretică

1. „Memoria semantică” a latinescului *communicare* sugerează de altfel ideea de ‘a fi împreună cu altcineva’ (< *communis*).

își propune să abordeze limbajul în realizările sale istorice, adică în ceea ce are el specific ca limbă atestată istoric, cu structurile și funcțiile ei, cercetate în perspectiva raportului între individual și social sau între particular și general.

Învățătură care a pus problema în acești termeni, definind cu o precizie superioară domeniul autonom al lingvisticii ca știință modernă, a fost Ferdinand de Saussure. După cum menționam în treacăt mai sus, una dintre cele mai importante distincții metodologice propuse de Saussure în cursul său de lingvistică generală este cea dintre *l i m b ă* și *v o r b i r e* (*langue/parole*), distincție reluată, nuanțată și adâncită din punct de vedere teoretic de majoritatea teoreticienilor din secolul XX. În terminologia de specialitate s-au impus următoarele cupluri terminologice: engl. *language/speech*, span. *lengua/habla*, germ. *Sprache/Rede*².

Criteriul central al distincției saussuriene este raportul între ceea ce este individual și ceea ce este social în existența limbajului, aspectul social și cel individual fiind considerate de Saussure două laturi care nu pot fi privite decât împreună, inseparabil³. Astfel *v o r b i r e a* definește ipostaza individuală a limbajului, în vreme ce *l i m b a* include aspectele sociale ale acțiunii verbale. Vorbirea reprezintă ceea ce este pasager, accidental și accesoriu, pe când limba ceea ce este constant, necesar și funcțional. Rezultat al unui contract social implicit, limba este o instituție exterioară persoanei umane, care nu poate să intervină în dinamica ei, ci doar să o înțeleagă și să o utilizeze. Obiectul propriu-zis al științei lingvistice este limba, și nu vorbirea. Limba are un caracter omogen, fundamentându-se pe uniunea între semnificant și semnificat în cadrul semnelor lingvistice, văzute de Saussure ca fenomene integral psihice; acestea sunt corelate între ele în cadrul ansamblului, pe baza unui consens colectiv.

Aserțiunile lui Saussure sunt și în această privință marcate pe alocuri de obscuritate și de inconsecvență (uneori, de exemplu, conceptul de 'vorbire' este desemnat prin termenul *limbaj*!), dar rămân mereu foarte subtile și pline de sugestii. Dată fiind importanța temei, cităm în extenso paragrafele privitoare la cele două ipostaze ale limbajului (SAUSSURE, *Curs...*, p. 40-41):

2. O excepție o constituie învățătură german W. Porzig, care, în lucrarea *Das Wunder der Sprache*, 1950, transpune termenii saussurieni prin *Sprachbesitz* 'posedare a limbii' și *Gespräch* 'discuție, dialog, vorbire'.
3. *Curs...*, p. 35: „Limbajul are o latură individuală și o latură socială, și nu o putem concepe pe una fără cealaltă”.

Vorbirea este (...) un act individual de voință și de inteligență, în care putem distinge: 1° combinațiile prin care subiectul vorbitor utilizează codul limbii pentru a-și exprima gândirea personală; 2° mecanismul psihofizic care îi îngăduie să exteriorizeze aceste combinații. (...) Să recapitulăm caracteristicile limbii:

1° Ea este un obiect bine definit în ansamblul heteroclit al faptelor de limbaj. O putem localiza în porțiunea bine determinată a circuitului unde o imagine auditivă se asociază cu un concept. Ea este partea socială a limbajului, exterioră individului, care prin el însuși nu poate nici să o creeze și nici să o modifice; ea nu există decât în virtutea unui fel de contract încheiat între membrii comunității. Pe de altă parte, individul are nevoie de o ucenicie pentru a o cunoaște; copilul nu și-o asimilează decât treptat. Ea este ceva atît de distinct, încît un om lipsit de facultatea vorbirii își păstrează limba, dacă înțelege semnele vocale pe care le aude.

2° Limba, distinctă de vorbire, este un obiect pe care îl putem studia separat. Noi nu mai vorbim limbile moarte, dar putem foarte bine să ne însușim organismul lor lingvistic. Știința limbii nu numai că se poate lipsi de alte elemente ale limbajului, dar ea nu este posibilă decât dacă aceste alte elemente nu intervin.

3° În timp ce limbajul este heterogen, limba astfel delimitată este de natură omogenă: ea este un sistem de semne unde nu este esențială decât unirea dintre sens și imaginea acustică și unde cele două părți ale semnului sînt în egală măsură psihice.

4° Limba, nu mai puțin decât vorbirea, este un obiect de natură concretă și acest lucru reprezintă un mare avantaj pentru studiu. Semnele lingvistice, deși esențial psihice, nu sînt niște abstracții. Asociațiile ratificate prin consimțămîntul colectiv, și al căror ansamblu alcătuiește limba, sînt realități care își au sediul în creier. Pe de altă parte, semnele limbii sînt, ca să spunem așa, tangibile; scrierea le poate fixa în imagini convenționale, în timp ce este cu neputință să fotografiezi, în toate detaliile lor, actele vorbirii; fonațiunea unui cuvînt, oricît de scurt ar fi el, reprezintă o infinitate de mișcări musculare extrem de dificil de cunoscut și de figurat. În limbă, dimpotrivă, nu există decât imaginea acustică și aceasta poate să se traducă într-o imagine vizuală constantă. Căci, dacă facem abstracție de această multitudine de mișcări necesare pentru a o realiza în vorbire, fiecare imagine acustică nu este, așa cum vom vedea, decât suma unui număr limitat de elemente sau foneme, susceptibile la rîndul lor să fie evocate printr-un număr corespunzător de semne scrise. Această posibilitate de a fixa lucrurile privitoare la limbă face ca un dicționar și o gramatică să poată fi reprezentări fidele ale ei, limba fiind depozitul imaginilor acustice, iar scrisul forma tangibilă a acestor imagini.

Cea mai importantă consecință de ordin teoretic a distincției binare *langue/parole* este, în sistemul de gândire al lui Saussure, disocierea a două perspective epistemologice autonome: Saussure vorbește în continuare

despre o lingvistică a limbii și o lingvistică a vorbirii (*Curs...*, cap. IV, *Lingvistica limbii și lingvistica vorbirii*). Gîndirea lui Saussure este, în acest punct, ca și în multe altele, destul de inconsecventă întrucît, deși afirmă limpede că singura lingvistică posibilă ar fi *lingvistica limbii*, acceptă totuși pe parcursul dezbaterii și utilitatea unei *lingvistici a vorbirii*:

Studiul limbajului comportă deci două părți: una, esențială, are drept obiect limba, care este socială în esența ei și independentă de individ; acest studiu este numai psihic; cealaltă, secundară, are drept obiect partea individuală a limbajului, adică vorbirea, inclusiv fonațiunea: ea este psihofizică (*Curs...*, p. 43).

Inconsecvențele și neclaritățile formulărilor saussuriene au justificat eforturile urmașilor de a le elucida, în încercarea de a aprofunda importanța distincției limbă/vorbire. Putem afirma chiar că, în bună parte, lingvistica teoretică modernă s-a dezvoltat ca un proces de clarificare a acestei epocale distincții teoretice saussuriene. Voi trece acum în revistă cîteva dintre principalele momente ale acestei dezbateri, enunțînd pe scurt concepția cu privire la această temă a celor mai importanți lingviști moderni.

Una dintre primele abordări teoretice ale acestei problematice aparține lui Charles Bally, unul dintre colaboratorii apropiați ai magistrului genevez. Mai ales în lucrările *F. de Saussure et l'état actuel des études linguistiques* (Geneva, 1913), *Le langage et la vie* (ed. I, 1913; ed. a III-a, 1935) și *Linguistique générale et linguistique française* (ed. I, Paris, 1932; ed. a III-a, Berna, 1950), Ch. Bally privește distincția saussuriană *langue/parole* ca pe o opoziție între ansamblul lingvistic de natură socială (*langue*) și funcționarea lingvistică individuală (*parole*). Pentru Bally, vorbirea este „limba în acțiune, limba actualizată, limba în echilibru și în plină funcționare”. După cum se vede, Bally introduce în discuție un nou criteriu, cel al funcționalității. Potrivit acestui criteriu, limba este un sistem organizat, conținînd elementele necesare comunicării unor conținuturi de natură intelectual-obiectivă, în vreme ce vorbirea este instrumentul de exprimare a vieții afective. Această interpretare îl conduce pe Ch. Bally la crearea stilisticii lingvistice. În concepția acestui autor, stilistica ar avea sarcina de a studia componenta afectivă a limbii, în opoziție cu gramatica, preocupată de aspectul normal sau intelectual al limbii. Ca și maestrul său, Bally definește limba drept o instituție socială, adăugînd însă că aceasta este deopotrivă un sistem relativ autonom:

Le système linguistique (...) peut se développer de façon autonome, et, par contre-coup, modérer la pensée collective d'une façon nouvelle (*Linguistique générale et linguistique française*, p. 15).

Ch. Bally introduce în definirea limbajului și criteriul temporal, afirmând că limba este preexistentă față de vorbire din punct de vedere sincron sau static, dar este posterioară acesteia din punct de vedere dinamic sau genetico-istoric. Cu alte cuvinte, limba, ca sistem stabil, rezultă în urma unui proces istoric de abstractizare și de socializare a unor manifestări lingvistice individuale, dar orice act de vorbire individual se raportează din punct de vedere funcțional, la un moment dat, la sistemul lingvistic, adică la limbă.

Un alt elev direct al lui Saussure, A. Sechehaye, co-fondator, alături de Ch. Bally, al așa-numitei „Școli lingvistice geneveze”, a abordat și el problema raportului dintre limbă și vorbire, în special în studiul *Les trois linguistiques saussuriennes*, publicat în „Vox Romanica”, V (1942). Acest savant își propunea să adâncească distincția saussuriană primară într-o perspectivă epistemologică mai largă, propunând acceptarea a trei „lingvistici” diferite, în funcție de orientarea cercetării către una din laturile limbajului: 1) o „lingvistică a vorbirii organizate”, care ar trebui să se preocupe de actele lingvistice particulare, văzute ca fenomene ocazionale și concrete; 2) o „lingvistică statică”, interesată de aspectele generale, obținute prin abstractizarea și generalizarea faptelor de limbă concrete; 3) o „lingvistică evolutivă”, preocupată de studiul evoluției faptelor lingvistice. Sechehaye precizează că vorbirea concretă este o realizare a limbii (*langue*), o explicitare cu mijloace idiomatice a acesteia. În consecință, acest lingvist distinge între „vorbirea propriu-zisă”, înțeleasă ca un impuls expresiv și ca un fenomen „prelingvistic”, pe de o parte, și „vorbirea organizată”, verigă intermediară necesară între limba văzută ca sistem static și limba ca fenomen evolutiv. În linii mari, ceea ce caracterizează gândirea lingvistică a urmașilor direcți ai lui Ferdinand de Saussure este încercarea de a orienta cercetarea către abordarea aspectelor sincronice ale limbii, tratată sistematic și consecvent ca sistem de semne.

În spațiul cultural anglo-saxon, o contribuție esențială la aprofundarea distincției între ceea ce este general și ceea ce este particular în limbă a avut-o lingvistul Sir Alan Gardiner, într-o serie de studii și mai ales în lucrarea cu caracter monografic *The Theory of Speech and Language*, Oxford, 1932. Într-o perspectivă pronunțat filosofică, Gardiner înțelege prin vorbire (*speech*) activitatea lingvistică propriu-zisă a omului, iar prin limbă (*language*) condiția și produsul vorbirii:

We shall see that the impulse to speech, at least in its more fundamental forms, arises in the intention of some member of the community to influence one or more of his fellows in reference to some particular thing. Speech is thus a universally exerted activity, having at first definitely utilitarian aims. In describing this activity, we shall discover that it consists in the application of a universally possessed science, namely the science which we call language. With infinite pains the human child learns language in order to exercise it as speech. These two human attributes, language the science and speech its active application, have too often been confused with one another or regarded as identical, with the result that no intelligible account could be given of their ultimate elements, the 'word' and the 'sentence'. Not the least important conclusion which will emerge from our discussion is that the 'word' is the unit of language, whereas the 'sentence' is the unit of speech⁴.

Limbă are deci un caracter general și abstract, este o „știință” (în sensul de deținere de cunoștințe necesare pentru desfășurarea unei activități anume), pe când vorbirea, ca fenomen particular și ocazional, reprezintă o proiecție în planul realității a semnelor abstracte de la nivelul limbii. Elementul de originalitate introdus în discuție de Alan Gardiner constă în conceptul de „fapte de vorbire” (*acts of speech*), care definește o ipostază diferită de vorbire, și anume tocmai aspectul inedit, personal și original al acesteia:

Când spun că anumite fenomene dintr-un text dat aparțin „vorbirii”, și nu „limbii”, vreau să spun că, dacă am extrage din text toate acele elemente tradiționale care trebuie denumite elemente ale limbii, ar rămâne un reziduu pentru care vorbitorul poartă întreaga responsabilitate, iar acest reziduu este ceea ce eu numesc „fapte de vorbire” (Alan Gardiner, *The distinction of „Speech” and „Language”*, în „Atti del III Congresso Internazionale dei Linguisti”, Firenze, 1935, p. 349; articolul întreg, p. 345-353).

4. „Vom vedea că impulsul de a vorbi, cel puțin în aspectele sale mai fundamentale, se naște din intenția unor membri ai comunității de a-i influența pe unul sau pe mai mulți dintre partenerii lor cu privire la un anumit lucru. Vorbirea este astfel o activitate exercitată în mod universal, având inițial, în mod clar, scopuri utilitare. Dacă dorim să descriem această activitate, vom descoperi că ea constă în aplicarea unei științe deținute în mod universal, și anume știința pe care o numim limbă. Cu eforturi imense, copilul învață limba pentru a o putea exersa ca vorbire. Aceste două atribute umane, limba ca știință și vorbirea ca aplicare activă a acesteia, au fost deseori confundate unul cu altul sau privite ca identice, rezultatul confuziei fiind faptul că nu ne putem face o părere fermă și clară asupra elementelor lor fundamentale, 'cuvîntul' și 'enunțul'. Concluzia de o importanță apreciabilă care va decurge din discuția noastră este aceea că 'cuvîntul' este unitatea minimală a limbii, pe când 'enunțul' este unitatea minimală a vorbirii” (*The Theory of Speech and Language*, ed. a II-a, Oxford, 1951, p. 62-63).

O încercare notabilă de nuanțare și clarificare a conținutului conceptual al opoziției saussuriene limbă/vorbire aparține lui Walter Porzig. În lucrarea sa *Das Wunder der Sprache*, Berna, 1950, p. 106 și urm., acest învățat echivalează conceptul 'langue' prin germ. *Sprachbesitz*, literal 'deținere a limbii', iar pe cel de 'parole' prin germ. *Gespräch* 'vorbire, convorbire, dialog', păstrînd termenul generic *Sprache* pentru a desemna limbajul în general. În vreme ce prin *Gespräch* se înțelege „vorbirea concretă” (*das wirkliche Sprechen*), prin *Sprachbesitz* se înțelege „o serie de imagini memorate și de habitudini exersate” (*eine Reihe von Erinnerungsbildern und eingeübten Gewohnheiten*), care se acumulează în conștiința vorbitorului unei limbi. Cele două ipostaze ale limbajului sunt văzute într-o relație de strînsă interdependență. Iată, mai pe larg, extrase din contextul lor dialogal, o serie de afirmații din opera citată⁵:

Die Sprechenden besitzen einen Vorrat von Erinnerungsbildern von Lautgebilden, die sie mit ganz bestimmten Sachverhalten zu verknüpfen gewohnt sind. Wir können diesen Schatz an Gedächtnisbildern und Gewohnheiten Sprachbesitz nennen. Voraussetzung für ein Gespräch ist also, dass beide Partner Sprachbesitz, und zwar denselben Sprachbesitz haben. (...) Demnach besteht der Sprachbesitz in einer Reihe von Erinnerungsbildern und eingeübten Gewohnheiten in der Seele des Sprechenden. Er denkt allerdings meistens nicht an diesen seinen Besitz, er ist ihm nicht bewusst, aber jedesmal, wenn er ihn braucht, tauchen die nötigen Erinnerungen auf, laufen die eingeübten Tätigkeiten ab. (...) Ist nun dieser Sprachbesitz in der Seele des Sprechenden die eigentliche Wirklichkeit der Sprache, das, woran man sich als Tatsache bei der Untersuchung halten kann und wozu man immer wieder zurückkommen muss, um nicht den festen Boden zu verlieren? Diese Auffassung wird von hervorragenden Sprachforschern tatsächlich vertreten. (...) Man muss bedenken, dass die Gesamtheit dieser Gewohnheiten ja erst die Voraussetzung ist für das wirkliche Sprechen, das heisst für das Gespräch. Das Gespräch ist als tatsächliches Verhalten zwischen wirklichen Menschen zweifellos eine Wirklichkeit; die Gesamtheit aller Gespräche in einer bestimmten Sprache würde man also wohl als die Wirklichkeit dieser Sprache ansehen können. (...) Damit haben Sie auch nach meiner Meinung vollständig recht, und es handelt sich eben darum, beide Seiten des Gegenstandes Sprache bei der Untersuchung gleichmässig zu berücksichtigen, sowohl den Sprachbesitz in der Seele der Menschen als auch die Gespräche der Menschen miteinander. Es

5. Pentru înțelegerea ideilor autorului în expresia lor genuină, forțăm puțin formularea în limba română echivalînd literal germ. *Sprachbesitz* prin *deținerea limbii* și germ. *Gespräch* prin *vorbire* sau *convorbire*. După cum reiese clar din text, Porzig echivalează în fond termenii saussurieni, *langue* și *parole*, nuanțînd însă conținutul lor conceptual.

ist eben, wie Saussure schon vor mehr als einem Menschenalter verlangt hat, sowohl die Wissenschaft vom Gespräch (linguistique de la parole) als auch die Wissenschaft vom Sprachbesitz (linguistique de la langue) in enger Fühlung miteinander zu treiben. (...) Der Sprachbesitz ist, wie wir schon festgestellt haben, die Voraussetzung des Gesprächs, und das Gespräch setzt den an sich im Gedächtnis ruhenden Sprachbesitz in Tätigkeit, benutzt ihn zur Verständigung zwischen zwei Menschen über irgendeine wirkliche Lage⁶.

În contextul acestei importante dezbateri științifice de la jumătatea secolului XX, merită menționată și contribuția romanistului german W. von Wartburg, socotit a fi unul dintre cei mai „saussurieni” lingviști ai epocii (E. Coseriu). Von Wartburg a încercat să rezolve unele dintre insuficiențele și contradicțiile structuralismului saussurian ortodox, cu anumite precizări și nuanțări inspirate de principiile idealismului lingvistic german, în special în problema controversată a raporturilor dintre structură și evoluție, dintre sincronie și diacronie. În esență, von Wartburg consideră *v o r b i r e a* drept o activitate individuală bazată pe utilizarea

6. „Vorbitorii dețin un stoc de imagini memorate ale formelor sonore, pe care sunt obișnuiți să le pună în relație cu anumite stări de lucruri. Acest tezaur de imagini memorate și de habitudini îl putem denumi deținerea limbii. Premisa pentru o vorbire este deci ca ambii parteneri să dispună de o deținere a limbii, și anume de una și aceeași deținere a limbii. (...) În consecință, deținerea limbii constă într-o serie de imagini memorate și de habitudini exersate în spiritul vorbitorului. De cele mai multe ori, vorbitorul nu se gândește la această deținere a limbii, el nu este conștient de ea, însă de fiecare dată când are nevoie de ea, amintirile exersate se declanșează (...). Ne punem acum întrebarea dacă această deținere a limbii reprezintă adevărata realitate a limbajului, pe care să o putem considera drept obiect al cercetării și la care ar trebui să revenim mereu pentru a nu pierde terenul ferm. Această concepție a fost susținută de fapt de lingviști de seamă. Trebuie să înțelegem faptul că tocmai ansamblul acestor habitudini reprezintă premisa pentru putința de a vorbi ca atare, adică pentru vorbire. Vorbirea este așadar, fără îndoială, în calitate de comportament concret între oameni reali, o realitate; ansamblul tuturor vorbirilor dintr-o anumită limbă ar putea fi considerat drept realitatea însăși a acelei limbi. Prin aceasta, după părerea mea, aveți deplină dreptate și este vorba tocmai de faptul că ambele laturi ale obiectului limbă trebuie luate în calcul în egală măsură de cercetător, adică deopotrivă deținerea limbii în spiritul oamenilor, ca și convorbirile dintre ei. După cum ceruse deja Saussure în urmă cu mai bine de o generație, știința privitoare la vorbire (linguistique de la parole) și știința privitoare la deținerea limbii (linguistique de la langue) trebuie abordate în strinsă legătură. (...) Deținerea limbii este, după cum am stabilit deja, premisa pentru vorbire, iar vorbirea pune în acțiune deținerea limbii, care, în sine, rezidă în memorie, și o întrebuițează în scopul realizării comunicării între doi oameni cu referire la o situație reală oarecare” (*op. cit.*, p. 106-108).

idiomatică a sistemului și, deopotrivă, o activitate psihică, fizică și fiziologică permițând și condiționând această utilizare. *L i m b a* îi apare lingvistului german ca un „limbaj supraindividual”, ceea ce este social, general și sistematic din activitatea lingvistică, un „sistem expresiv total și compact care trăiește virtual în totalitatea indivizilor”. În vreme ce vorbirea exprimă spiritul individual, limba este o expresie a spiritului colectiv. Limba ar fi așadar „un patrimoniu social sau, mai bine spus, o facultate specifică a tuturor membrilor unei comunități lingvistice și comună tuturor acestora” (*Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1946).

Alți lingviști au încercat să reformuleze mai precis distincția saussuriană *langue/parole*, transpunând-o în termeni semiotici specifici. De exemplu, André Martinet, unul dintre promotorii proeminenți ai funcționalismului, propune în lucrarea *Elemente de lingvistică generală*, trad. rom. de Paul Miclău, București, 1970, p. 47 (ed. princeps: *Éléments de linguistique générale*, Paris, 1960), reformularea opoziției saussuriene cu ajutorul conceptelor de *c o d* și *m e s a j*. În perspectivă semio-logică codul ar fi „organizarea care permite redactarea mesajului și baza de confruntare a fiecărui element al mesajului pentru desprinderea înțelesului acestuia”. O concepție asemănătoare, fundamentată pe teoria semiotică, întâlnim la R. Jakobson, E. Buyssens sau P. Giraud.

În fine, un cuplu conceptual socotit de mulți specialiști ca fiind analog distincției saussuriene *langue/parole* a fost propus de fondatorul lingvisticii generativ-transformaționale, N. Chomsky. În una dintre primele sale lucrări, *Aspects of the Theory of Syntax*, 1965, p. 4, teoreticianul american își fundamentează discursul pe opoziția dintre ceea ce el denumește *c o m p e t e n ță* (engl. *competence*) și *p e r f o r m a n ță* (engl. *performance*). Concepind limba ca pe un proces dinamic și permanent de generare a unor enunțuri posibile pe baza unui inventar determinat de structuri sintactice și semantice, Chomsky a definit competența drept capacitatea intrinsecă a vorbitorului (respectiv, colocutorului) de a cunoaște, recunoaște și actualiza ansamblul regulilor de generare a unui enunț corect într-o limbă existentă dată, iar performanța drept întrebuințarea corectă a regulilor respective în situații de comunicare precis determinate. Competența ar exprima așadar aspectul abstract și potențial al limbajului, pe baza ei realizându-se actele performative concrete ale vorbitorilor.

Fie și succintă, prezentarea câtorva dintre pozițiile teoretice mai semnificative pune în evidență importanța metodologică acordată în lucrările de lingvistică teoretică distincției saussuriene *langue/parole*. Sintetizând cele

ce am arătat pînă acum, vom reține așadar că, în abordarea teoretică, cuplul conceptual *limbă / vorbire* (*sistem/realizare a sistemului, cod/mesaj, competență/performanță* etc.) servește la explicarea funcționării limbajului uman pe baza unor opoziții interne între două ipostaze fundamentale, al căror conținut ar putea fi prezentat, în linii esențiale, astfel:

<i>l i m b ă</i>	<i>v o r b i r e</i>
<i>social</i>	<i>individual</i>
<i>general</i>	<i>particular</i>
<i>obiectiv</i>	<i>subiectiv</i>
<i>convențional</i>	<i>spontan</i>
<i>potențial</i>	<i>real</i>
<i>invariant</i>	<i>variant</i>
<i>omogen</i>	<i>heterogen</i>
<i>virtual</i>	<i>actualizat</i>
<i>paradigmatic</i>	<i>sintagmatic</i>
<i>abstract</i>	<i>concret</i>
<i>autonom</i>	<i>dependent</i>
<i>repetabil</i>	<i>ocazional</i>

Între încercările de fructificare în practica cercetării a acestei distincții metodologice, rezultatele cele mai notabile au fost obținute în abordarea aspectului material-sonor al expresiei verbale. Fondatorul fonologiei moderne, N. S. Trubețkoi, reprezentant proeminent al Școlii de la Praga, a așezat opoziția limbă/vorbire la baza delimitării între domeniul foneticii și al fonologiei. În lucrarea *Grundzüge der Phonologie* (1939), Trubețkoi a operat distincția între sunetele concrete (care, prin natura lor fonetică și fiziologică, aparțin nivelului vorbirii) și ceea ce el a numit *f o n e m e*, realități virtuale definite ca tipuri sau clase de unități funcționale, legate între ele prin relații de opoziție în cadrul *sistemului fonematic* sau *fonologic* al limbii. Fonelele au un caracter abstract și invariant, spre deosebire de sunete care sunt variante concrete ale fonemelor. Pentru a pune în evidență diferența între foneme și realizările lor facultative sau poziționale, Trubețkoi propune procedeul *comutării poziționale*. Astfel, în raportul dintre secvențele sonore *casă lasă* din limba română, comutarea între unitățile minimale *c/l* are ca efect modificarea radicală a conținutului semantic al celor două secvențe, ceea ce arată că avem de-a face cu două

foneme diferite, adică cu două unități structural-funcționale distincte. În succesiunea de secvențe sonore *vie/yie/zie*, care conține rostiri diferite (prima literară, următoarele două dialectale) ale uneia și aceleiași unități lexicale, sunetele inițiale, deși sensibil diferite din punct de vedere acustic, realizează în context aceeași funcție distinctivă, se prezintă deci ca variante funcționale sau poziționale ale aceluiași fonem. Doar fonemul are un caracter pertinent, poate, cu alte cuvinte, îndeplini o funcție distinctivă în cadrul lanțului emisiei verbale, servind la realizarea transmisiei unei informații oarecare. Disciplina lingvistică preocupată de descrierea și clasificarea fonemelor unei limbi se va numi *f o n o l o g i e*, urmînd ca fonetica tradițională să se ocupe cu sunetele vorbirii în calitatea lor de realizări acustice concrete.

12.1. Teoria lui E. Coseriu: sistem, normă, vorbire

Cu toate că, cel puțin la nivelul discursului pur teoretic, definirea binară și antinomică (*langue/parole*) a ipostazelor limbajului a putut părea mulțumitoare și dotată cu un grad înalt de coerență, tentativele de aplicare a ei în practica cercetării lingvistice au întîmpinat (cu excepția domeniului fonologiei) dificultăți serioase, adesea insurmontabile, determinînd încercări de a propune un model mai rafinat și mai adecvat. Cel care a adus o contribuție de importanță istorică la clarificarea acestei problematice a fost E. Coseriu. Examinînd critic și aproape exhaustiv părerile înaintașilor săi, mai întîi în amplul studiu *Sistema, norma y habla*, publicat prima dată în „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias”, Montevideo, 1952, p. 113-177, și republicat de mai multe ori ulterior⁷, Coseriu va ajunge să propună o schemă tripartită (*sistem/normă/vorbire*), mult mai convenabilă pentru înțelegerea statutului și a mecanismului de funcționare a limbajului uman. Noutatea constă în introducerea conceptului de *n o r m ă*, căruia i se atribuie un conținut epistemologic diferit de cel tradițional. În cadrul opoziției între „vorbirea îngrijită, aulică” (*sermo altus*) și „vorbirea populară, neîngrijită” (*sermo vulgaris*), ideea de normare, înțeleasă ca valorizare pozitivă a corectitudinii și eleganței exprimării, a fost constant prezentă în discursul gramaticienilor și al

7. Am întrebuintat versiunea cuprinsă în volumul Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, secunda edición, Editorial Gredos, Madrid, 1969, p. 11-113.

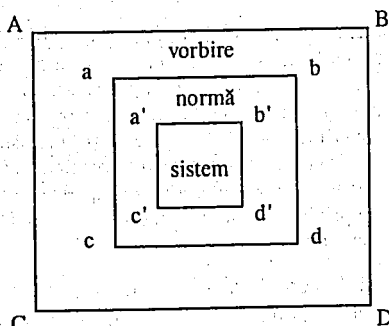
retoricienilor încă din Antichitate. În cadrul modelului propus de Coseriu norma este înțeleasă nu atât drept ceva prescriptiv, ci ca o dimensiune constitutivă a limbii.

Mai trebuie specificat meritul primei încercări de abordare trihotomică a ipostazelor limbajului revine lui Louis Hjelmslev. În articolul *Langue et parole*, publicat inițial în „Cahiers Ferdinand de Saussure”, II (1940), p. 29-44⁸, ilustrul lingvist danez vorbea deja de trei dimensiuni sau ipostaze ale limbajului uman, *sistemul*, *norma* și *uzajul* (sau *uzul*). Ca ansamblu de relații abstracte între elemente specifice, *sistemul* sau *schemă* unei limbi are în concepția lui Hjelmslev un caracter pur formal și abstract. Fiecare element al sistemului, independent de orice determinare fonetică sau semantică, s-ar defini, într-un chip aproape algebric, exclusiv prin relațiile pe care le contractează cu celelalte elemente ale lui. *Uzajul* sau *uzul* ar include acele fenomene de natură fonetică și semantică prin care sistemul se concretizează în fapt. Între *schemă* (sistem) și *uzaj*, *norma* ar trebui să ne apară ca un ansamblu de trăsături distinctive care permit să fie recunoscute, prin contrast, unele de altele, elementele sistemului, așa cum se manifestă ele în mod concret, în *uzaj*. Dacă vom echivala sistemul (schema) și *uzajul* cu componentele distincției saussuriene *langue/parole*, atunci *norma* ne va apărea, potrivit lui Hjelmslev, ca o abstragere din realitatea fluidă a fenomenelor vorbirii a unor constante relative la sistem. Dacă avem în vedere, de exemplu, elementul sonor /p/ în limba română, vom spune, în termeni hjelmslevieni, că la nivelul sistemului formal /p/ se definește prin modul în care se combină, în cadrul silabei, cu alte foneme, pentru a alcătui unități comunicative (*pat, par, pas, por, pir, pier, prag, prin, psalm, apă* etc.). Sistemul fonematic românesc acceptă, în privința acestui fonem, combinația sa cu vocale, diftongi și diferite consoane, dar nu cu consoana /z/, de exemplu, combinație permisă în schimb de sistemul fonematic al limbii polone, precum în pol. *przyjaciół* ‘prieten’ (citit aprox.: *prziaciół*) sau *przykład* ‘exemplu’ (citit aprox.: *przićlad*). La nivelul normei, /p/ s-ar defini ca o consoană oclisivă, labială, surdă, aceste determinări fiind cele care o deosebesc de alte consoane, de exemplu de cele relativ apropiate: oclisiva labială sonoră /b/, oclisiva palatală surdă /tʃ/, fricativa labială surdă /f/ etc. În fine, în cazul dat, *uzul* s-ar defini prin ansamblul trăsăturilor, distinctive sau nondistinctive, care alcătuiesc pronunțarea

8. Republicat în vol. *Essais linguistiques*, 1959, p. 59-81.

consoanei /p/ în vorbirea românilor: pe lângă pronunțarea literară *piatră*, sunt cunoscute varietăți dialectale de rostire precum *pk'ătră*, *k'ătră*, *pčătră* etc.

Revenind la E. Coseriu, să remarcăm mai întâi că, după ce efectuează o amănunțită și aproape exhaustivă analiză critică a părerilor referitoare la raportul între individual și social în limbă, acest învățat își construiește sintetic propria teorie, larg acceptată astăzi în comunitatea științifică internațională. Din punctul său de vedere, ceea ce există în realitatea socială obiectivă sunt actele lingvistice propriu-zise, în marea lor varietate și cu larga lor marjă de spontaneitate și irepetabilitate. Pornind de la constatarea existenței actelor de vorbire individuale, rațiunea umană construiește sau deduce o serie de „abstracțiuni care se elaborează pe baza activității lingvistice concrete”. Aceste constructe sunt tocmai „sistemul lingvistic” și „norma lingvistică”. Norma reprezintă un prim grad de abstractizare și formalizare a actelor de vorbire, reținând doar acele structuri lingvistice considerate tradiționale și comune tuturor membrilor unei comunități. Din sfera normei se exclud astfel creația lingvistică inedită și spontană, toate faptele de limbă care, prin caracterul lor individual și particular, aparțin vorbirii. Prin sistem, Coseriu propune să înțelegem un plan secund al procesului de abstractizare, pornindu-se de la nivelul normei și reținându-se exclusiv elementele lingvistice esențiale și indispensabile comunicării, și în primul rând opozițiile funcționale între semnele lingvistice. Pentru a sugera raporturile dintre cele trei ipostaze ale comunicării verbale, Coseriu propune, *op. cit.*, p. 95, următoarea reprezentare grafică:

Cadrul exterior ABCD reprezintă vorbirea efectivă (*hablar*), adică totalitatea actelor lingvistice înregistrate în mod concret în chiar momentul producerii lor. Cadrul intermediar abcd indică nivelul normei, care include tot ceea ce, dedus din vorbirea concretă, reprezintă un fapt de repetare a unor modele preexistente. În calitate de primă treaptă de abstractizare a comunicării concrete, norma exclude tot ceea ce este irepetabil, individual, ocazional sau momentan, reținând doar aspectele comune tuturor actelor de vorbire, prin referire la modele preexistente, fie acestea individuale sau comunitare. În sfârșit, cadrul din mijloc a'b'c'd' ocupă poziția sistemului, definit exclusiv prin ceea ce, în cadrul normei, reprezintă structură formală indispensabilă comunicării și opoziție funcțională necesară. Ca nivel secund de abstractizare, sistemul rezultă în urma eliminării a tot ceea ce, la nivelul normei, este simplă tradiție, elemente fără valoare funcțională. Altfel spus, prin procesul de abstractizare de la normă la sistem se exclude tot ceea ce este „variantă facultativă” sau „variantă combinatorie”, reținându-se doar ceea ce este „pertinent” din punct de vedere funcțional. Abstras așadar prin intermediul normei din actele de vorbire, sistemul este descris de Coseriu, *op. cit.*, p. 98, în termenii următori:

Sistemul este un sistem de posibilități, de coordonate care indică drumuri închise și drumuri deschise; ele ar putea fi considerate drept un ansamblu de „impuneri” și, totuși, încă poate și mai bine, drept un *ansamblu de libertăți*, loc care admite realizări infinite și reclamă doar să nu fie afectate condițiile funcționale ale instrumentului lingvistic; mai degrabă decât „imperativ”, caracterul său este consultativ.

La rîndul său, norma este definită (*ibidem*) astfel:

Ceea ce, în realitate, se impune individului, limitîndu-i libertatea expresivă și comprimînd posibilitățile oferite de sistem, în cadrul trasat de către realizările tradiționale, este norma. Norma este, într-adevăr, un sistem de realizări obligatorii, de impuneri sociale și culturale; și variază în raport cu comunitatea de vorbitori. În interiorul aceleiași comunități lingvistice naționale și în interiorul aceleiași sistem funcțional se pot verifica norme diferite (limbaj familiar, limbaj popular, limbă literară, limbaj elevat, limbaj vulgar etc.), distincte mai ales în privința vocabularului, însă adesea și în privința formelor gramaticale și a pronunțării.

Coseriu specifică în continuare că, în cadrul aceleiași comunități naționale și în cadrul aceluiași sistem funcțional, pot coexista norme diferite (la nivel lexical, gramatical și chiar al rostirii), care definesc

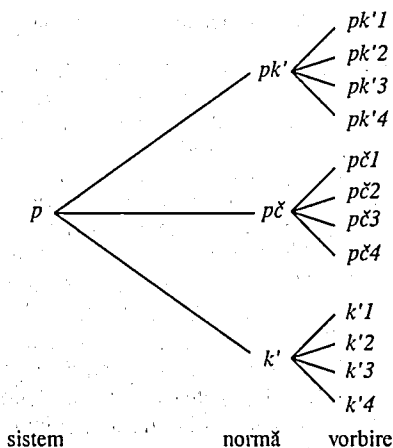
varietăți lingvistice precum limbajul familiar, limbajul popular, limba literară, limbajul elevat, limbajul vulgar etc.

Între sistem, normă și vorbire, ca ipostaze fundamentale ale limbajului, se constată existența unor raporturi ierarhice, bazate pe operații mentale de abstractizare și de excludere. Norma și vorbirea sunt, de exemplu, realizări cu grad diferit de concretețe ale sistemului, care se prezintă în sine ca un ansamblu de posibilități sau ca o rețea de funcții potențiale. Altfel spus, norma și sistemul reprezintă grade succesive de formalizare a vorbirii. Aceasta din urmă este cea mai cuprinzătoare, întrucât include și norma și sistemul, norma incluzând (după cum sugerează și schema de mai sus) doar sistemul. Ceea ce este absolut indispensabil pentru realizarea unui act de comunicare verbală se găsește exclusiv în sistem, norma fiind aceea care reglează și controlează, potrivit unor modele legitimate de tradiție și consens, dinamica vorbirii. În consecință, Coseriu va propune (*ibidem*, p. 101) un model mai rafinat, care include patru concepte fundamentale: 1) sistemul, 2) norma socială, 3) norma individuală și 4) actul de vorbire concretă, la care se adaugă, potrivit gradelor diferite de abstractizare, trei concepte secundare: a) fapte de vorbire, b) fapte de normă individuală și c) fapte de normă socială. Conform posibilităților de dispunere a acestor concepte, sunt distinse următoarele patru ipostaze teoretice:

1. Dacă opoziția se stabilește între *sistem* și *realizare*, atunci limba conține doar *sistemul*, iar *vorbirea* toate celelalte concepte, ilustrând grade diferite de abstractizare (*norme sociale și individuale*), ca și planul concret al *actului vorbirii*.
2. Dacă opoziția se stabilește între *concret* și *abstract*, *vorbirea* coincide cu *actul de vorbire concretă*, iar *limba* cuprinde toate celelalte concepte principale, ilustrând grade diferite de abstractizare (*normele și sistemul*), care, fără îndoială, se manifestă în mod concret în actele de vorbire.
3. Dacă opoziția se stabilește între *societate* și *individual*, atunci limba cuprinde *sistemul* și *norma*, iar *vorbirea* include *norma individuală* și *actul de vorbire concretă*, incluzând deopotrivă celelalte două concepte.
4. Dacă opoziția se stabilește între *noutate* sau *originalitate expresivă* și *repetiție*, *vorbirea* cuprinde exclusiv *faptele de limbă*, iar *limba* toate celelalte concepte, inclusiv aspectele sistematice și normative ale *actului de vorbire concretă* (*ibidem*, p. 101).

Rămîne acum să ilustrăm valoarea practică a disocierilor metodologice de mai sus, ca și maniabilitatea conceptelor propuse prin cîteva exemple, după modelul exemplelor din diferite limbi prin care E. Coseriu își ilustrează din abundență teoria.

În sistemul fonologic al limbii române este înregistrată oclusiva bilabială surdă /p/, care se opune, ca unitate fonologică, altor consoane, precum /t/, /d/ etc. Trăsăturile pertinente ale acestui fonem asigură funcția sa precisă în sistemul fonologic românesc, indiferent de mulțimea posibilă a realizărilor sale la nivelul unor colectivități (sociale sau regionale etc.) de vorbitori ai limbii române sau la nivelul fiecărui vorbitor. Astfel, oricum ar fi rostit, cuvântul *picioar* are aceeași valoare semantică oriunde în cadrul comunității vorbitoare de limbă română. Dacă ne situăm într-o perspectivă dialectologică, observăm că, în diferitele graiuri românești, bilabiala oclusivă surdă /p/ suferă grade diferite de palatalizare, așa încât auzim rostiri precum *pk'cor*, *k'cor* sau *pčicor*, prin Transilvania, Moldova, respectiv Banat. Vom spune că sunetele concrete *pk'*, *k'* și *pč* sunt variante regionale ale fonemului /p/, fiecare având caracterul unei norme dialectale, întrucât toți vorbitorii nativi din Transilvania, Moldova și Banat rostesc în mod consecvent așa cum este tradițional în respectiva regiune. Dar chiar între vorbitorii nativi ai aceluiași grai sau dialect există diferențe de pronunțare, deci realizări diferite ale normei dialectale. Vom spune așadar că fonemul unic /p/ din sistem are trei realizări la nivelul normelor dialectale și un număr nedeterminat de realizări (variante individuale sau ocazionale) în vorbirea curentă, adică în actele de vorbire concretă. Imitată după cea construită de Coseriu la p. 72 a stud. cit., diagrama următoare are scopul de a sugera raporturile dinamice dintre sistem, normă și vorbire în cazul fenomenului fonematic explicat mai sus:

În domeniul morfologiei, dinamica sistem – normă – vorbire este ușor de pus în evidență dacă observăm cu atenție limbajul copiilor la vârstele imediat preșcolare. Însușindu-și, intuitiv și prin imitația adulților, sistemul, dar ignorând norma, copiii ajung să întrebuințeze unele expresii verbale neacceptate de nici o normă, dar îngăduite, în principiu, de sistem. De exemplu, la copii de această vîrstă întîlnim plurale neacceptate de normă precum **creionuri*, **filmuri*, **balonuri*, adjective precum **pămîntos*, **căsos* etc. În acest proces, copiii ignoră norma, dar aplică sistemul. Într-o perspectivă dialectologică întîlnim diferențe în privința normelor dialectale, de exemplu formele moldovenești de plural *pălmî* sau *hăini*, în opoziție cu normele literare *haine*, *palme*, pe baza existenței în sistem a posibilităților de formare a pluralului la substantivele feminine fie prin desinența *-i* (ca în *țări*), fie prin desinența *-e* (ca în *case*).

Pentru domeniile lexicului și sintaxei, dinamica raporturilor între sistem, normă și vorbire este mai intensă și mai greu de perceput, limitele între cele trei dimensiuni fundamentale ale limbajului fiind mai fluide. Dinamica relației vorbire/normă/sistem ne ajută însă să înțelegem mai bine fenomenul creativității lingvistice. Sistemul lexical al unei limbi acceptă cu relativă ușurință noi unități lexicale, cu condiția ca acestea să fie convenabil adaptate la sistemul morfologic și la restricțiile fonematice ale limbii respective. Întrebuințate mai întîi în vorbirea unui număr restrîns de persoane (care le preiau de la cei care le-au creat), unele dintre unitățile lexicale noi, împrumutate sau construite prin derivare sau compunere, ajung să se generalizeze în uzul vorbitorilor dintr-o regiune, ai unui limbaj funcțional (stil funcțional) sau chiar ai limbii literare, devenind norme regional-dialectale, stilistice sau, respectiv, literare. De exemplu, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, în scrierile literare și publicistice și, probabil, și în vorbirea oamenilor instruiți, au pătruns neologisme precum *independență* (după fr. *indépendance*) *influență* (după fr. *influence*), *progres* (după lat. *progressus*, fr. *progrès*), pentru a desemna concepte încă nelexicalizate în limba română pînă la momentul respectiv. Aceste unități lexicale noi erau întrebuințate în paralel cu sinonime forjate, prin calchiere, cu material morfematic românesc preexistent: *neatîrnare*, *înriurire* și, respectiv, *propășire*. Constatăm în cazul dat că, acceptate de sistemul lexical și prezente în vorbire, elementele acestor serii paralele nu își definiseră încă statutul în cadrul normei. Ulterior, după cum atestă normele literare actuale, termenii neologici s-au impus ca norme, cei „neaoși” conservîndu-se în fondul pasiv al lexicului, cu o

puternică conotație ‘învechit’. Un alt exemplu: seria pronumelor personale *dînsul/dînsa/dînșii/dînsele*, prezentă în vorbirea tuturor românilor, diferă ca tratament normativ în graiul moldovenesc (unde funcționează exclusiv ca pronume personal, uneori și cu referire la inanimate), față de graiul muntenesc (unde este întrebuințat ca pronume de politețe cu referire la persoane). În fine, să dăm un exemplu simplu și pentru domeniul sintactic. În limba latină, întrucît opozițiile morfematice cazuale sunt foarte clar marcate prin desinențe, sistemul permite o ordine liberă a cuvintelor în propoziție, astfel încît, la nivelul vorbirii, în texte, se pot întîlni structuri precum *Paulum Petrus amat/Petrus amat Paulum/Amat Petrus Paulum/Amat Paulum Petrus* (cu sublinieri stilistico-semanticte distincte). Norma literară standard impune însă topica *Petrus Paulum amat* (subiect – complement direct – predicat).

12.2. Limba literară ca „limbă exemplară” sau „limbă a culturii”

Din punct de vedere structural și funcțional, toate varietățile unei limbi, așa cum sunt ele configurate de un ansamblu de norme, au un statut egal. Totuși, dată fiind marea importanță socială și culturală, limba literară constituie obiectul unei atenții speciale din partea specialiștilor. Pentru o înțelegere corectă a conceptului de *limbă literară* este necesar să operăm mai întîi o distincție elementară: prin sintagma *limbă literară* desemnăm o realitate complet diferită de sintagma *limbă a literaturii*. Frecvența confuzie care se face între aceste două noțiuni are o explicație dublă, de natură istorică și etimologică; istorică, în sensul că în etapele de început ale științei lingvistice, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, atît la noi, cît și în alte părți, cei mai mulți oameni cultivați puneau semnul echivalenței între aceste două noțiuni; etimologică, întrucît etimonul primar, subst. *littera*, era în limba latină un termen polisemantic, însemnînd, între altele, deopotrivă ‘literă’ și ‘literatură’, dar și ‘cultură’ în sens general. Pentru vorbitorii de limbă latină, atît în epoca Antichității clasice, cît și mai tîrziu, în Evul Mediu latin, un individ calificat drept *litteratus* era cineva care trecuse prin școală și care își însușise astfel capacitatea de a se exprima într-o limbă elevată, cultivată prin studiul textelor clasice și opusă felului „vulgar” și necultivat al vorbirii claselor neinstruite. Opusul „literatului” era un *illitteratus*, omul incult, incapabil de o exprimare mai îngrijită.

Opoziția între omul cult și cel incult, prin raportare la limba latină, s-a perpetuat pe parcursul Evului Mediu, pînă în pragul epocii moderne cînd, începînd cu perioada Renașterii, apar și se impun treptat limbile de cultură moderne (italiana, franceza, engleza, germana etc.). A fi cult sau instruit era sinonim cu a stăpîni limba latină (în Occidentul european), greaca sau, mai tîrziu, slavona (în Balcani și în partea de est a spațiului european), iar a fi neinstruit era totuna cu a nu putea să te exprimi decît în „limba vulgară” sau „vernaculară”, adică într-una din limbile populare. Impunerea limbilor de cultură moderne și crearea unor tradiții culturale naționale au modificat conținutul opoziției cult/incult, cultă fiind socotită de acum încolo acea persoană care, chiar dacă nu cunoștea limba latină, putea mînuî în mod mulțumitor aspectul scris și cultivat al limbii naționale. Pentru a desemna această variantă cultivată prin scris, au fost întrebuințate diferite formule, în cele din urmă ajungînd să se impună sintagma *limbă literară* (fr. *langue littéraire*, ital. *lingua letteraria*, engl. *literary language*). În paralel, pentru a desemna limba literară, se întrebuițează, mai rar, și sintagme precum *limbă de civilizație* sau *limbă de cultură* (germ. *Kultursprache*). În limba germană, este folosită curent pentru această noțiune și sintagma *Hochsprache*, literal: ‘limbă înaltă’, care reprezintă o traducere a expresiei *sermo altus*, prin care uneori se denumea în retorica clasică tipul de vorbire reclamat de împrejurările solemne (politică, biserică, spațiul academic). În universul cultural anglo-saxon mai circulă și sintagma *standard language*, pentru a se desemna nivelul strict normat al unei limbi naționale.

Noțiunea de limbă literară este așadar strîns legată de noțiunea de cultură scrisă. Istoric vorbind, nu există limbă literară decît în cadrul unei culturi urbane care cunoaște și practică scrierea pe scară largă, o cultură de „tip major”, pentru a întrebuița cunoscuta formulă propusă de Lucian Blaga. De aici decurge o altă opoziție definitorie pentru conceptul de limbă literară, cea între dimensiunea scrisă și dimensiunea vorbită, populară sau dialectală în cadrul unei limbi naționale. O limbă literară, în înțelesul modern al acestui concept, caracterizează un stadiu evolutiv superior al unei limbi naționale și este condiționată de constituirea și funcționarea măcar a cîtorva dintre cele mai importante atribute ale unei civilizații de tip urban (scriere, organizare politică, tradiție literară, organizare confesional-bisericască, învățămînt etc.).

Dacă facem abstracție de unele sumare aluzii la nevoia de a avea o limbă de cultură, pe care le găsim la unii cărturari români din epoca veche,

constatăm că reprezentanții Școlii Ardelene sunt primii în cultura română care devin conștienți de necesitatea stringentă a forjării unei limbi literare moderne. Recunoscut și în alte privințe ca un spirit echilibrat, al nuanțelor și al pozițiilor raționale, Ioan Budai-Deleanu se referea la un instrument al activității intelectuale superioare, pe care îl numea „limba muselor”, formulând o definiție cuprinzătoare a ceea ce numim astăzi limbă literară:

Limba muselor... să afle la toate neamurile politice, la care floresc învățăturile, și este în sine tot aceeași limbă a norodului de obște, numai cât este mai curată și curățită de toate smintelile ce să afle la limba de obște a gloatei, cu un cuvânt, este limba lămurită și adusă la regulile gramaticești, apoi și înmulțită cu cuvinte obicinuite la învățăture, care nu să afle la vorba de obște⁹.

Remarcăm o înțelegere considerabil de nuanțată a ceea ce ar trebui să fie o limbă de cultură în concepția autorului *Țiganiadei*: premisa unei organizări social-politice superioare, existența unei tradiții culturale, identitatea istorică cu limba comună a întregii națiuni, ideea de cultivare și de normare, precum și necesitatea terminologiilor speciale. Și lui I. Heliade Rădulescu, om de cultură al cărui aport la configurarea românei literare a fost enorm, imperativul forjării unei limbi literare îi apărea ca o necesitate națională. Heliade a întrebuițat chiar formula de *limbă literară* (sau *literală*), în concurență cu cea de *limbă generală*¹⁰. Alte formule terminologice, precum cea de *limbă tipică*, propusă de B.P. Hasdeu (*Cuvente den bătrîni*, II, București, 1879, p. 98), sau cea de *limbă comună*, întrebuițată de A. Philippide (*Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 8 și urm.), nu au reușit să se generalizeze, formula *limbă literară* fiind acceptată astăzi aproape unanim de către cercetătorii români.

În perioada de după al doilea război mondial, studiul limbii literare române a devenit disciplină universitară, începînd să se bucure de un interes cu totul special printre lingviști. În paralel cu activitatea științifică propriu-zisă, în a doua jumătate a secolului XX se remarcă trezirea interesului unor pătri mai largi ale populației pentru problemele concrete ale normării și cultivării limbii literare, interes stimulat prin presă și radio. Publicarea în anul 1949 a lucrării *Problemele capitale ale vechii române literare* de Gheorghe Ivănescu este urmată de lucrări cu caracter de

9. În lucrarea manuscrisă intitulată *Dascaul românesc pentru temeiurile gramaticii românești*, redactată între anii 1815 și 1820. Inedit pînă de curînd și păstrat în Ms. BAR nr. 2427, textul acesta a fost publicat integral în volumul I. Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, ediție de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, 1970, p. 130-161. Pasajul citat mai sus se află la p. 132 a ediției menționate.

10. Vezi GHEȚIE, *Introducere...*, p. 19.

sinteză, cum sunt cele publicate de B. Cazacu – Liviu Onu – Al. Rosetti, I. Iordan, J. Bick, I. Gheție, I. Coteanu, V. Țira – Șt. Munteanu, G. Istrate ș.a. O vigoare deosebită se înregistrează și în privința editării critice a unor monumente importante ale vechii culturi românești. Mai mult chiar, la Institutul de Lingvistică din București, care poartă astăzi numele lui Iorgu Iordan, a fost înființat un colectiv de cercetare special orientat spre problemele limbii literare. Conducătorii din ultimele decenii de Ion Gheție, acest colectiv s-a remarcat printr-o activitate foarte rodnică.

Dintre definițiile limbii literare propuse de diferiți autori, vom prezenta în continuare câteva. Interesat în ultima parte a vieții în mod prioritar de limba literară, Iorgu Iordan a formulat următoarea definiție:

Limba literară (...) este un aspect al limbii naționale, aspectul ei cel mai corect, produs al unei prelucrări continue din partea scriitorilor, oamenilor de știință, publicațiilor etc., sinteză a posibilităților de exprimare pe care le are limba întregului popor. Ea este limba științei, literaturii, ideologiei, politicii, teatrului, administrației¹¹.

O definiție foarte asemănătoare cu cea a lui Iorgu Iordan regăsim într-una din primele istorii ale limbii române literare:

Limba literară este (...) o sintetizare a posibilităților de exprimare ale limbii întregului popor, destinată în special exprimării în scris, mijloc de comunicare a celor mai de seamă manifestări culturale, caracterizată prin existența unui sistem de norme care îi conferă o anumită stabilitate și unitate¹².

Sintetică, cuprinzătoare și nuanțată este definiția propusă de Ștefan Munteanu și Vasile Țira:

Limba literară este acea variantă a limbii naționale caracterizată printr-un sistem de norme, fixate în scris, care îi asigură o anumită unitate și stabilitate, precum și prin caracterul ei prelucrat, îngrijit. (...) Limba literară este o formă elaborată de existență a limbii comune, naționale, ea este expresia ei cea mai desăvârșită, în sensul că reprezintă o sinteză a dezvoltării și posibilităților limbii întregului popor. Fiind legată de tradiție, ea este mai conservatoare decât limba populară, mai convențională, dar și mai dinamică, mai receptivă la inovațiile impuse de dezvoltarea economiei, a științelor și a tehnicii. Ea este, totodată, un produs al vieții culturale a unui popor, ale cărui manifestări spirituale le exprimă în formele scrisului și le transmite de la o generație la alta¹³.

11. În articolul *Despre „limba literară”*, în SCL, V (1954), nr. 1-2, p. 157.

12. ROSETTI – CAZACU – ONU, *Istoria...*, p. 22.

13. MUNTEANU – ȚIRA, *Istoria...*, p. 16.

Mai cităm, în fine, și definiția unuia dintre cei mai autorizați cunoscători ai problemelor românei literare, Ion Gheție:

Limba literară ar putea fi definită drept aspectul sau varianta cea mai îngrijită a limbii întregului popor, care servește ca instrument de exprimare a celor mai diverse manifestări ale culturii și se caracterizează prin respectarea unei norme impuse cu necesitate membrilor comunității căreia se adresează¹⁴.

Preluând elementele comune ale tuturor acestor definiții, constatăm că limba literară trebuie înțeleasă ca o variantă istorică a limbii naționale, avînd un caracter supra-dialectal, normat și cultivat și servind ca instrument și suport al unei culturi scrise. Sinteză a capacităților expresive ale unei limbi naționale, limba literară prezintă un caracter mult mai conservator în comparație cu alte varietăți ale limbii respective, manifestînd tendința spre stabilitate la nivelul formelor (fonetică, morfologie, sintaxă), dar un dinamism superior în privința lexicului și a frazeologiei.

Să examinăm în continuare, mai detaliat, cîteva dintre cele mai importante funcții și caracteristici ale limbii literare.

12.2.1. *Funcțiile sociale ale limbii literare*

Dincolo de funcția de comunicare elementară între membrii unei comunități, pe care o îndeplinește asemenea oricărei alte varietăți a limbii naționale, limba literară îndeplinește și o altă serie de funcții sociale care îi sunt specifice: funcția de comunicare intelectuală, funcția de conservare culturală, funcția de marcarea a identității naționale și, în unele cazuri, funcția de comunicare culturală internațională.

În calitate de principal instrument al activității intelectuale în interiorul unei comunități lingvistice, o limbă literară poate fi considerată ca fiind constituită ca atare în momentul în care răspunde nevoilor de formulare și comunicare „înaltă” a unor conținuturi elevate de ordin literar, religios, filosofic, științific etc. În consecință, o limbă literară poate apărea în istoria unei limbi naționale doar în momentul în care în sînul respectivei comunități se dezvoltă activități intelectuale de natură diversă, care sunt posibile, în principiu, numai în cadrul unei societăți evolute de tip urban.

Realizarea unui act de comunicare superior simplei comunicări orale reclamă selectarea din masa posibilităților oferite de sistemul lingvistic respectiv a acelor forme de exprimare care corespund în grad maxim

14. GHEȚIE, *Introducere...*, p. 21.

imperativelor adecvării, clarității și exactității. Privită în ansamblu, o limbă literară ne apare ca sumă a posibilităților optime de exprimare a unui conținut intelectual de natură literară, liturgică sau științifică. Un grad înalt de claritate și univocitate a formulării mesajului este reclamat de comunicarea inter-comunitară atunci când viața socială atinge un anumit nivel de complexitate. Diversificarea preocupărilor intelectual-culturale reclamă în mod necesar și continuu adaptarea instrumentului lingvistic. De aceea, limba literară nu trebuie privită ca un model unic, stabil, fix și ideal, ci mai degrabă ca un ansamblu de úzuri specializate, în funcție de nevoile de desemnare specifice diferitelor domenii de aplicație. Vorbim astfel de stilurile funcționale ale limbii literare, prin care înțelegem tocmai variantele structurale care funcționează la un moment dat în interiorul unei limbi literare.

Chiar dacă propun termeni diferiți pentru denumirea lor, cei mai mulți specialiști disting cinci stiluri funcționale ale limbii române literare moderne: stilul bisericesc, stilul administrativ-juridic, stilul beletristic, stilul științific și stilul publicistic. Fiecare dintre aceste stiluri se caracterizează prin mărci specifice, la nivelul selecției lexicale, al terminologiilor și, parțial, la nivelul sintactic. Unitatea de ansamblu a limbii literare este asigurată, dincolo de diferențierile stilistice, de caracterul imperativ al normelor de la nivel fonetic și morfologic. Se mai impune să menționăm că, în funcție de condițiile istorice de dezvoltare a fiecărei limbi literare, paleta stilistică poate prezenta configurații diferite. De exemplu, în ce privește limba română literară, stilurile funcționale menționate mai sus s-au constituit treptat, apărând succesiv, în ordinea în care le-am enumerat.

Cît privește acum funcția de conservare culturală, limba literară reprezintă forma cea mai eficientă de depozitare și conservare a producțiilor culturale și a întregii experiențe spirituale a unei națiuni prin înregistrarea lor în scris. Ca suport al memoriei culturale a unei comunități, limba literară poate fi privită și ca un garant al tradiției scrise, al coerenței interne și al supraviețuirii acesteia. Prin îndeplinirea acestei funcții, limba literară asigură nu doar unitatea și coeziunea respectivei culturi naționale, ci își asigură și reproduce deopotrivă propria unitate internă.

Strîns legată de funcția de conservare culturală, putem distinge o altă funcție a limbii literare, și anume cea de marcarea a identității unei comunități naționale. Prin caracterul său supra-dialectal, limba literară constituie un reper stabil pentru membrii unei comunități naționale, dincolo

de diferențele dialectal-regionale, mai mult sau mai puțin marcate. Prin caracterul său conservator, limba literară asigură de asemenea coeziunea între generații, dincolo de dinamica mai pronunțată a inovațiilor lingvistice de la nivelul limbii vorbite. În fine, prin prestigiul ei ca suport al tradiției, limba literară motivează și legitimează dorința indivizilor de a a-și revendica și asuma apartenența la o comunitate națională dată.

În fine, în condiții istorice favorabile (limbă a națiunii dominante într-un imperiu sau într-un conglomerat de state, prestigiu dobândit ca limbă a unei mari literaturi sau a unei religii cu vocație universalistă etc.), unele limbi pot transgresa limitele originare ale unui spațiu național, devenind limbi de comunicare internațională, întrebuințate de națiuni și popoare diferite în cadrul relațiilor sociale, politice sau culturale reciproce. Vorbim în cazul unor asemenea limbi despre o funcție de comunicare internațională. Acesta este cazul, de exemplu, al limbii aramaice în Orientul Mijlociu în a doua parte a mileniului I î.Hr., al limbii grecești în spațiul elenistic mai întâi (aprox. secolul al III-lea î.Hr. – aprox. secolul al IV-lea d.Hr.), iar apoi în cel al Imperiului Bizantin (aprox. secolul al IV-lea – aprox. secolul al XV-lea), al limbii latine în cadrul vastului Imperiu Roman (aprox. secolul I î.Hr. – secolul al V-lea d.Hr.) și ulterior în cadrul Occidentului Latin pe parcursul Evului Mediu și până în pragul epocii moderne, al limbii franceze în secolele al XVIII-lea – al XIX-lea sau al limbii engleze în epoca actuală.

Examinînd mai îndeaproape raportul dintre limba literară și contextul național în care aceasta funcționează, constatăm existența în istorie a două cazuri distincte:

- a) Limba literară este o varietate istorică a unei limbi naționale. Acesta este cazul majorității limbilor literare europene actuale, constituite în epoca modernă, pe baze naționale, prin renunțarea treptată la vechile limbi de cultură, latina în Occident, greacă și limba slavonă în estul și sud-estul Europei.
- b) Limba literară este diferită de limba națională a respectivei comunități. Această situație poate fi exemplificată cu cazul limbii latine, care a funcționat în Evul Mediu ca limbă de cultură, „suprapusă” limbilor populare (franceză, italiană, germană etc.), sau al limbii sanscrite, adoptată ca limbă de cultură, o dată cu budismul, de numeroase popoare din centrul și sud-estul Asiei.

De cele mai multe ori, adoptarea de către o populație a unui idiom literar alogen, suprapus peste limba maternă a majorității vorbitorilor, este

favorizată de prestigiul cultural de care se bucură respectivul idiom. Există însă și împrejurări sau momente istorice în care o comunitate națională întrebuințează în paralel două sau chiar trei limbi literare, specializate pentru domenii culturale distincte. De exemplu, în „veacul baroc” (secolul al XVIII-lea), în Germania latina era limba științei (în universități), franceza era limba curților princiare și regale și a diplomației; iar germana limba literaturii propriu-zise. Japonezii, care dețin o veche și prestigioasă limbă literară, folosesc, pe scară din ce în ce mai largă, engleza ca limbă a științei. În vastul spațiu cultural al Indiei moderne, limbile sanscrită și hindustani își dispută între ele diferitele funcții ale limbii literare, dar sunt concurate amândouă de limba engleză, ca limbă de cultură. În multe culturi, constatăm existența unui *bilingvism intern*, în sensul că funcțiile unei limbi de cultură sunt distribuite unor idiomuri diferite. Pentru comunitățile mozaice, de exemplu, funcția de limbă liturgică este îndeplinită de limba ebraică, iar celelalte funcții sunt realizate de alte limbi (idiș sau ebraica modernă, în Israel).

În acest cadru trebuie menționate și cazurile de *diglosie*, cel mai cunoscut fiind înregistrat în Grecia modernă. Este vorba despre coexistența (și concurența) a două varietăți ale limbii neogrecești, considerabil diferite la toate nivelurile structurale (fonetic, lexical, sintactic), care au funcționat în paralel în ultimele două secole. Forțată prin efortul și voința cărturarilor greci începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, în cadrul mișcării de renaștere a conștiinței naționale paneele, „limba pură” (*katharevousa*) are un caracter arhaizant, rezultat din încercările de reînviere a vechii limbi elene. Acest idiom a fost intens cultivat în școală și universitate, fiind limba oficială a statului și limba majorității ziarelor. În relațiile sociale obișnuite, în viața de zi cu zi, cetățenii greci au întrebuințat „limba populară” (*demotiki*), în care au fost scrise și cele mai multe dintre capodoperele literaturii neogrecești moderne. În ultimele decenii se înregistrează în Grecia o tendință de a extinde întrebuințarea limbii populare și de a o impune ca variantă literară unică.

12.2.2. Dimensiunea istorică a limbii literare

Orice limbă literară are o determinare istorică, în sensul că apare, evoluează și își exercită funcțiile specifice, în circumstanțe istorice care îi sunt proprii. Dincolo de unele constante și de elemente comune, fiecare limbă literară este un *unicum*, rezultatul irepetabil al experienței istorice a unei comunități lingvistice date. Să ilustrăm această idee cu câteva exemple.

Două dintre limbile literare cele mai vechi, ebraica și sanscrita, au avut inițial un caracter predominant liturgic, servind unor scopuri precise ale ritualului religios. Ulterior, aceste două limbi și-au dezvoltat și alte stiluri funcționale, fiind întrebuințate pentru scrierea unor texte cu conținut filosofic, literar sau științific. Devenite limbi ale unei tradiții scrise prestigioase, aceste două limbi, ca și latina mai târziu, au continuat să fie întrebuințate ca idiomuri literare secole de-a rândul după ce încetaseră să mai fie limbi „vii”, vorbite în mod „natural”¹⁵. Ca limbi de cultură supranaționale, asemenea limbi au dobândit un caracter conservator extrem, în sensul că procesul de inovație lingvistică în cazul lor a încetat. Limba greacă comună (așa-numita *koinè*), configurată pe baza varietății atice a dialectului ionic, în care au fost scrise operele literare (tragedie, filosofie, oratorie, poezie) ale epocii clasice, a devenit limba de cultură dominantă în aproape întregul bazin al Mării Mediterane. Impusă din punct de vedere politic prin cuceririle militare ale lui Alexandru Macedon (sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr.), a fost secole de-a rândul singura limbă de cultură a spațiului mediteraneeen, până când a început să fie concursată, în această funcție, de limba latină în Occident (începând aprox. cu secolul I î.Hr.) și, mult mai târziu (începând cu secolul al X-lea), de limba slavonă, în spațiul sud-est european. La rândul ei, latina literară s-a constituit ca instrument de cultură în „secolul clasic” (secolul I î.Hr.), și a funcționat ca atare, neîntrerupt, timp de mai bine de cincisprezece secole, mai întâi în cadrul Imperiului Roman, iar apoi, ca limbă a Bisericii Catolice, a administrației, a diplomației, a științei și a filosofiei, în întreg Occidentul latin. În vastul spațiu cultural arabo-islamic, araba literară, limba Coranului și a unei vaste literaturi teologice, filosofice și științifice, o varietate prin excelență scrisă a arabei comune, a constituit un excelent factor de coeziune pentru diferitele națiuni arabe, situându-se, ca limbă de cultură, deasupra idiomurilor locale (iordanian, sirian, egiptean, magrebin etc.). Particularitatea acestei limbi de cultură constă în caracterul ei foarte conservator. În fine, o dată cu epoca Renașterii, au început să se impună

15. Este aici locul să subliniem încă o dată că expresia metaforică „limbi moarte”, prin care se desemnează limbi de cultură precum ebraica, greaca veche, sanscrita sau latina, este destul de nefericită și inexactă. Mai potrivite ar fi expresii precum „limbi clasice”, „limbi de cultură” sau „limbi scrise”, căci nu pot fi moarte limbi intens cultivate mai mult de o mie de ani de la „moartea” lor! Moarte cu adevărat sunt limbile dispărute fără a fi lăsat vreo urmă scrisă sau, cel mult, limbi precum hittita, egipteană veche sau feniciană, atestate documentar, dar care au încetat de mult să mai fie cultivate.

noile limbi de cultură ale Europei, configurate pe baze naționale. Ajunse la o maturitate relativă în împrejurări și în epoci diferite, limbile de cultură naționale ale Europei au în comun faptul că sunt rezultatul unui proces evolutiv în cadrul căruia și-au definit identitatea prin opoziție față de limbile de cultură supranațională (latina, greaca, slavona), de care au și fost de altfel puternic influențate. Doi factori au jucat un rol important în cadrul acestui proces: prestigiul cultural și capacitatea de a exprima conținuturi complexe. Noile limbi literare nu au reușit să se impună în fața „limbilor clasice” decât în momentul în care au reușit să dobândească un prestigiu consistent, prin apariția unor producții literare, religioase, filosofice sau științifice de valoare și prin acumularea unor capacități expresive superioare (terminologii bogate și nuanțate, diversificare stilistică etc.).

Din disocierile sumare de pînă acum se poate remarca limpede faptul că orice limbă literară apare și funcționează în condiții istorice date, care îi sunt specifice. Determinarea istorică a unei limbi literare mai poate fi însă abordată și dintr-o altă perspectivă, și anume cea a raportului între dinamismul evolutiv și necesara stabilitate funcțională. Privită ca instrument sau mijloc de comunicare a unor conținuturi intelectuale superioare, limba literară deține în mod necesar, în orice stadiu al dezvoltării sale, o relativă stabilitate și coerență internă, în absența căreia realizarea actului de creație culturală nu ar fi posibilă. Ca ansamblu sincron de procedee și mijloace de expresie socotite prin consens drept corecte, recomandabile sau dezirabile, o limbă literară este însă produsul unor acumulări, al eforturilor convergente ale unei (sau ale unor) întregi generații de cărturari, orientate spre finalități culturale precise și specifice. Așadar, în perspectivă diacronică, o limbă literară este supusă în permanență acțiunii unor factori externi diverși, fapt care îi atribuie caracterul unui proces. Din această cauză, în dinamica istoric-evolutivă a unei limbi literare se pot înregistra momente sau epoci în care se manifestă o anumită contradicție între tendința de conservare a inventarului de norme o dată acesta constituit și tendința contrară, de impunere a unor noi norme.

Fundamentele sau începuturile unei limbi literare pot fi consecința unei acțiuni individuale – amplul poem *Divina Commedia* al lui Dante a contribuit decisiv la impunerea dialectului florentin ca bază a limbii literare italiene moderne! –, dar rafinarea și perfecționarea sa sunt întotdeauna un act colectiv, la care participă oameni de cultură din generații succesive. Sunt, de asemenea, limbi literare care au cunoscut în faza lor de început mai multe varietăți, fiecare dintre acestea bazată pe un anumit corpus de texte. Așa sunt varietățile limbii grecești antice: pînă la

impunerea și adoptarea ca limbă scrisă comună a varietății atice a dialectului ionian, și alte dialecte (eolian, beoțian ș.a.) au funcționat ca idiomuri literare.

12.2.3. *Caracterul scris al limbii literare*

Conceptul modern de limbă literară este strâns legat de fenomenul scrierii. Ca sistem semiologic secundar, destinat înregistrării mesajelor verbale pe un suport material (piatră, lemn, tăblițe de lut, papirus, materiale textile, hîrtie etc.) în vederea conservării acestora și transmiterii lor dincolo de cadrul cronologic al exprimării orale, scrierea în general, dar mai ales sistemele de scriere alfabetică exercită o influență specifică nu doar asupra formulării mesajului ca atare, ci și, pe termen lung, asupra codului lingvistic, adică asupra limbii înseși. Prin fixarea sa în scris, o varietate lingvistică oarecare dobîndește o mai mare stabilitate în timp, fixîndu-se ca reper și polarizînd eforturile de cultivare și normare ale unor generații succesive.

În comparație cu expresia verbală orală, caracterizată prin spontaneitate, discontinuitate și o pondere superioară a factorilor extralingvistici (intonajie, mimică, gestică etc.), expresia verbală scrisă se caracterizează printr-un grad sporit de constanță și de consecvență în comportamentul agenților comunicativi („emițătorul” și „destinatarii”), exprimate prin selecția anumitor rostiri, a anumitor unități lexicale și a anumitor variante morfologice, precum și printr-o sintaxă mult mai elaborată. Diferențele specifice dintre varianta scrisă și varianta vorbită ale unei limbi rezultă prin urmare din condițiile diverse specifice de realizare a actului comunicativ. Comunicarea orală elementară are un caracter „natural”, primar, spontan și relativ nesupravegheat, pe cînd cea scrisă implică factorul conștient, o anumită intenționalitate orientată de caracterul complex al mesajului transmis. G. Ivănescu este chiar de părere că implicarea voluntară și conștientă a vorbitorilor în dinamica funcționării unei limbi este factorul decisiv care diferențiază vorbirea populară de limba literară:

Nelle parlate popolari tutto si riduce alla creazione (almeno nello sviluppo fonetico), mentre, nelle lingue letterarie, tutto si riduce, nello sviluppo fonetico, all'imitazione. (...) Se le parlate popolari presentano uno sviluppo che si sottrae alla volontà di cambiamento degli uomini e alla chiara coscienza di questi cambiamenti, le lingue letterarie, al contrario, si formano e si sviluppano soltanto coll'azione volontaria e cosciente di creazione di una lingua letteraria, di arricchimento e di perfezionamento della lingua letteraria incipiente, di trasformazione di questa lingua in uno strumento della cultura superiore (IVĂNESCU, *Storia...*, p. 16-17).

Or, această intervenție conștientă a vorbitorului în propriul fel de a se exprima, mai ales atunci când i se impune formularea unor mesaje cu grad superior de complexitate, este ușurată și susținută de posibilitatea notării în scris a mesajului. Expresia verbală orală, chiar și în condițiile unei auto-supravegheri constante, evocă în mod evident originea dialectală a vorbitorului, diferind uneori de la un individ la altul. O dată fixat în scris, un mesaj prezintă aceeași formă, constantă și unitară, pentru toți vorbitorii. Experiența și observația ne arată că, în principiu, orice individ scrie altfel de cum vorbește. Gradul de cunoaștere a limbii literare de către un individ se definește în funcție de dimensiunile performanțelor sale scrise. Formularea și înregistrarea în scris a unui mesaj oarecare presupune posibilitatea de a alcătui un text perfecționabil: agentul comunicativ are posibilitatea de a selecta și combina mijloacele expresive cele mai adecvate mesajului și intenției sale comunicative, precum și, ceea ce este încă și mai important, de a reveni asupra textului, a-l modifica, restrânge, amplifica sau perfecționa.

Dependența originară a limbii literare de actul scrierii nu implică însă o relație unilaterală între cei doi factori, căci există și o formă vorbită a limbii literare, întrebuințată în împrejurări specifice, de natură cultural-intelectuală. Trebuie însă precizat că aspectul vorbit al unei limbi literare derivă din cel scris și îl reflectă cu fidelitate pe acesta, vorbitorul încercând, în principiu, să vorbească, pe cât posibil, „ca și cum ar scrie”. Din punct de vedere istoric, relația dintre aspectul scris și cel oral al limbii literare s-a prezentat în mod diferit. Dacă luăm ca exemplu istoria limbii române, vom observa că în epoca veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea) româna literară exista aproape exclusiv în formă scrisă. Întrucât cele mai multe texte cu caracter literar din primul secol de existență a românei literare erau traduceri cu conținut religios din slavonă (puțin mai târziu și greacă sau latină), structura lor reflectă cu multă fidelitate specificul „limbii-sursă”: o sintaxă complexă, sensibil diferită de sintaxa limbii române populare, enunțuri ample și greoaie, numeroase calcuri frazeologice și lexicale. În perioada modernă (începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea), mai ales datorită extinderii rețelei de școli în limba națională, întemeierii primelor universități (la Iași și București), apariției teatrului și a presei în limba națională, s-au creat și condițiile apariției și fixării unui aspect vorbit al românei literare.

În cadrul raportului scris-oral în utilizarea limbii literare se manifestă un fenomen interesant, cu efecte directe și considerabile în sfera normării și codificării limbii literare. Forța conservatoare a scrierii determină de

multe ori însăși fixarea unor pronunții cu caracter prescriptiv. Definit ca influență a ortografiei asupra pronunției literare, fenomenul a fost studiat în chip monografic de Flora Șteu în lucrarea *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, 1976. Este vorba de faptul că o anumită opțiune grafică, reflectând la început o normă ortografică, ajunge cu timpul să fie interpretată diferit, conferind caracterul de normă ortopică unei forme nejustificate din punct de vedere istoric. De exemplu, forma verbală *sunt* (pers. a III-a plural, extinsă și la pers. I singular, indicativ, prezent a verbului *a fi*) a reprezentat inițial, în primele inventare grafematice ale ortografiei românești moderne cu litere latine, o notație etimologizantă a formei vechi, generalizate în scrisul românesc, *sînt* (cu caractere chirilice: *сѣнтѣ*). Cu timpul, tendințele etimologizante, remanente în conștiința multor vorbitori și după ce „febra” latinizantă își pierduse din virulență, au reușit să impună nu doar scrierea, ci și rostirea cu *u* în loc de *i* a acestei forme verbale. Același tip de raționament este valabil în cazul slovei chirilice *ѣ* („iatî”). În primul secol al scrisului românesc, această slovă nota, cu relativă consecvență, diftongul *ea* (ca în *ѣѣѣѣ*, *ѣѣѣѣ*), dar și vocala *e* deschis (poate chiar diftong), în cuvintele de origine latină, al căror etimon conținea un *é* (*e* accentuat) urmat, în silaba consecutivă, de un alt *e*, ca de exemplu: *ѣѣѣѣ* (citit: *leage*), *ѣѣѣѣ* (citit: *feace*), *ѣѣѣѣ* (citit: *mearge*) etc. Conservată prin tradiție, slova va apărea în contextele grafematice respective pînă tîrziu, în secolul al XIX-lea, chiar și cînd în vorbirea curentă diftongul *ea* (sau poate doar vocala deschisă *e*) se „monofongase”, determinînd probabil rostiri arhaizante.

12.2.4. *Caracterul normat și unitar al limbii literare*

Menționam mai sus în treacăt că ceea ce caracterizează limba literară în comparație cu graiurile populare vorbite sunt, între altele, factorii *unitate* și *stabilitate*. Ceea ce conferă limbii literare aceste caracteristici este *norma literară*. Norma literară a unei limbi este rezultatul selecției anumitor posibilități de expresie din ansamblul celor oferite de sistemul lingvistic, proces efectuat în mod intenționat, conștient și consecvent, de către participanții la viața culturală a unei comunități lingvistice naționale (scriitori, publiciști, oameni de știință etc.), pe de o parte, și de către instituții specializate (școala, instituțiile academice), pe de altă parte. Procesul de normare a unei limbi naționale este, în general, un fenomen de durată și este implicat deopotrivă în realizarea

practică a funcției de comunicare cultural-intelectuală a limbii literare, dar și în acțiunea organizată de normare prin gramatici, îndreptare, dicționare și alte asemenea instrumente cu caracter normativ-prescriptiv. Oponându-se tendinței spre „fărămițare” de la nivelul graiurilor și al dialectelor, limba literară manifestă, tocmai datorită caracterului său normat, o tendință puternică spre conservarea unui ansamblu de norme o dată stabilit. Prin c o d i f i c a r e a unei limbi literare vom înțelege așadar acțiunea convergentă și consensuală a „agenților culturali” (scriitori, publiciști, oameni de știință, intelectuali în sens larg) în vederea fixării unui ansamblu de norme ale întrebuintării în scris a unui anumit idiom. Realizarea unui consens normativ presupune selectarea, din mulțimea úzurilor particulare, dialectale sau individuale, a acelor fenomene care satisfac în grad optim cerințele imperative ale comunicării literare scrise: stabilitate, claritate, expresivitate și eficiență.

Din accepția coseriană a conceptului de normă (v. *supra*, § 12.1) rezultă că norma literară sau „exemplară” este doar una dintre normele posibile ale unei limbi istorice, alături de normele regionale sau de alte coduri definite prin alți factori istorici sau sociali. Specialiștii au încercat însă operarea unei distincții suplimentare. Unii vorbesc de exemplu despre norma literară ca despre o „normă explicită”, diferită de alte tipuri de norme, care ar avea un caracter „implicit”¹⁶, alții stabilesc o deosebire între „norma intrinsecă” a limbii și „norma academică” sau literară, caracterizată drept „norma corectă”¹⁷. Reținând ca evident și just conținutul observației că în cazul limbii literare este prezentă în permanență conștientizarea necesității corectitudinii – Coseriu însuși spunea undeva că norma lingvistică se referă la „cum se spune”, pe când norma literară se referă la „cum ar trebui să se spună” –, vom sublinia încă o dată faptul că și normele literare sau academice au un caracter istoric, în sensul că dețin o anumită dinamică evolutivă, constituindu-se doar în anumite contexte istorice favorabile și putând fi modificate sau schimbate în timp. Normele literare au de asemenea un caracter consensual, conștientizat și codificat, adică sunt impuse prin acceptul, tacit sau expres, al utilizatorilor, consfințit (de cele mai multe ori) în documente sau lucrări cu caracter normativ elaborate de instituții specializate de tip academic. Prescripțiile inserate în

16. Cf. COSTINESCU, *Normele...*, p. 17.

17. COTEANU, *Stilistica...*, p. 27.

asemenea documente (manuale, îndreptare, dicționare etc.) sunt acceptate de marea majoritate a utilizatorilor ca fiind corecte și dezirabile pentru desfășurarea unei activități intelectual-culturale¹⁸.

Aceste prescripții cu caracter normativ sunt formulate de regulă de către filologi specializați în observarea dinamicii limbii literare în cadrul activității cultural-intelectuale. Lingvistul orientat spre studiul limbii literare se situează într-o dublă perspectivă: *d e s c r i p t i v ă* și *p r e s c r i p t i v ă*, deopotrivă. Din perspectiva cunoașterii obiective a faptelor, specialistul este chemat să dobândească o astfel de cunoaștere care, în domeniul ce ne preocupă, este condiția necesară a unei intervenții legitime în orientarea evoluției repertoriului de norme. Pentru un grad superior de obiectivitate, este necesar, pe de o parte, să acordăm prioritate criteriului structural-funcțional, pur lingvistic, față de criteriile extrinseci (de natură socială, culturală, estetică etc.) și, pe de altă parte, să avem în vedere în egală măsură toate nivelurile și aspectele implicate în activitatea lingvistică (nivelul scris și cel oral, nivelul academic și cel colocvial), precum și toate nivelurile structurale ale limbii: cel fonetic, cel morfologic, cel lexical-frazeologic și cel sintactic.

Privind acum lucrurile într-o perspectivă istorică, putem observa că procesul de normare a unei limbi nu se încheie practic niciodată, atâta vreme cât limba literară coexistă cu limba vorbită și cu dialectele sau graiurile populare. Se poate considera că procesul de normare era încheiat doar în cazul așa-numitelor limbi clasice (latina, greaca, sanscrita, slavona), în măsura în care aceste limbi au continuat să îndeplinească funcțiile unei limbi de cultură și după dispariția din uz (sau transformarea radicală) a idiomurilor populare care le-au stat la bază. Tocmai acest caracter relativ stabil, „împietrit” al unor limbi precum latina sau greaca, rezultat în urma unui îndelungat proces de cultivare și codificare, explică și „perfectiunea” lor, prestigiul imens și succesul înregistrat de ele secole de-a rândul în fața așa-numitelor „limbi vernaculare” (franceza, engleza, germana etc.).

Constatăm așadar că, la fel ca limba literară însăși, norma literară a unei limbi reprezintă o *c a t e g o r i e i s t o r i c ă*. Ansamblul de norme acceptat într-o anumită epocă din evoluția unei limbi literare diferă

18. Cf. și definiția formulată de GHETIE, *Introducere...*, p. 36: „Înțelegem, așadar, prin normă literară *expresia convențională, în genere coerentă, a unui anumit uz lingvistic (dominant), impusă cu o forță coercitivă mai mare sau mai mică, persoanelor aparținând unei anumite comunități (culturale)*”.

(uneori destul de consistent) de cel în uz în cadrul altei epoci. Parafrazănd o memorabilă formulare a lui Eugenio Coseriu (care se referea la limba istorică în ansamblul ei), putem spune că, în calitate de ansamblu normativ, o limbă literară se constituie în mod diacronic și funcționează în plan sincron. Cu alte cuvinte, în orice moment dat din istoria unei limbi literare, sistemul de norme are în mod necesar un caracter relativ stabil, pentru a putea asigura realizarea funcțiilor sale specifice. Pe de altă parte, structura normativă a unei limbi literare evoluează însă în mod permanent, în direcția adaptării la noile realități sociale sau culturale de referință. În istoria oricărei limbi literare se înregistrează epoci sau perioade în care codul normativ evoluează mai rapid, dar și epoci în care schimbările sunt mult mai lente. Dacă avem în vedere limba română, observăm că o perioadă de intense modificări atât la nivelurile fonetic și morfologic, cât mai ales la cel frazeologic și la cel lexical a fost cea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, denumită, pe bună dreptate, perioada modernizării limbii române literare. După o perioadă de relativă stabilitate, întinsă pe durata întregului secol XX, putem prevedea în deceniile următoare o intensificare a dinamismului ansamblului normativ, sub presiunea unor noi factori, induși de procesul de mondializare a vieții sociale și de rapiditatea schimburilor culturale, determinată de mijloacele electronice de comunicare.

Adoptarea unei norme oarecare este un act de selecție. Ceea ce conferă unui fenomen lingvistic (fonetism, formă, unitate lexicală, sintagmă etc.) calitatea de normă literară este consensul celor care utilizează varietatea literară respectivă. Conceptul de consens (*consensus omnium*) ca element distinctiv al „exprimării înalte” (*sermo altus*) a fost conștientizat de teoreticieni din perioada clasicismului latin (Varro, Quintilianus). Ideea că ansamblul codificat sau normat al unor uzuri recomandabile sau preferabile nu este ceva rigid și imuabil era conștientizată încă din aceste epoci de început ale filologiei europene. Deși relativ rare, sunt totuși cazuri când în uzul literar coexistă forme paralele, acceptate deopotrivă ca normate, ca de exemplu în româna literară actuală formele *chibrite/chibrituri*, *de asemenea/de asemeni* sau grafiile (rostirile) *filosofie/filozofie*, *carismă/harismă*, *Iisus Hristos/Isus Cristos/Iisus Christos*¹⁹ etc.

19. Pentru detalii privitoare la această chestiune, v. *supra*, § 6.2.1.6.8.

Se cuvine să mai adăugăm că, în strînsă legătură cu tradiția culturală, configurația sau aspectul general al ansamblului de norme ale unei limbi literare la un moment dat reflectă și mentalitățile dominante ale epocii (așa-numitele *formae mentis*), ca și unele tendințe la modă. Dacă ne referim, de exemplu, la spațiul cultural românesc, vom constata cu relativă ușurință cum, în epoca veche (secolele al XVII-lea – al XVIII-lea), în limba scrisă se manifestau multe trăsături baroce, proprii acelei epoci. La autori reprezentativi precum Dosoftei, Nicolae Mălescu sau Dimitrie Cantemir, ca și la alții de mai mică anvergură, este vizibilă preferința pentru o sintaxă manieristă, imitată după cea a limbilor clasice (latina, greaca, slavona), precum și pentru calcurile lexicale și frazeologice. În epoca pe care o numim „clasică” a culturii române (epoca lui Mihai Eminescu și a lui Titu Maiorescu), remarcăm, dimpotrivă, o tendință mai degrabă „clasică”, reflectată în preferința pentru echilibru, claritate și regularitate a expresiei literare.

La selectarea, acceptarea și generalizarea unor fapte de limbă drept norme ale limbii literare concură factori multipli, care pot fi calificați drept extrinseci sau extralingvistici și intrinseci sau lingvistici. Între factorii extralingvistici pot fi distinși prestigiul cultural (al unui autor, al unui corpus de texte sau al unei varietăți teritoriale) și factorul estetic. De exemplu, prestigiul dobîndit de textele bisericești tipărite în Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (în centre precum Rîmnic și București) i-a determinat pe editorii moldoveni (de la Iași) sau ardeleni (de la Blaj) să accepte normele fonetice și morfologice muntenesci în propriile tipărituri. Recunoscut de majoritatea contemporanilor săi ca un veritabil „legislator” al scrisului românesc literar de pe la jumătatea secolului al XIX-lea, Ion Heliade Rădulescu a reușit să impună moldovenilor și ardelenilor o serie întreagă de norme muntenesci, sprijinindu-și recomandările și pe autoritatea vechilor cărți bisericești românești din secolul anterior. Cît privește criteriul estetic, acesta acționează difuz în conștiința utilizatorilor limbii literare mai ales în privința nivelului fonetic, determinînd selectarea ca norme a structurilor fonetice eufonice sau considerate ca atare. Drept factori intrinsec-lingvistici pot fi socotiți principiul economiei de mijloace, principiul simetriei și al regularității formelor, principiul etimologic și principiul univocității semantic-lexicale.

Tendința normativă proprie limbii literare se manifestă la toate nivelurile structural-funcționale ale limbii: fonetic, gramatical, lexical și stilistic. Cele mai evidente și mai clar conturate, *normele fonetice* se referă la „regulile” de pronunțare corectă a fonemelor acceptate de inventarul limbii literare la un moment dat. Palatalizarea labialelor, fenomen larg răspândit în majoritatea graiurilor dacoromâne, este radical respinsă de norma românei literare moderne, care acceptă doar forme precum *piatră, bine, fierbe* și *vie*. Varietatea moldovenească a vechii române literare includea în inventarul său normativ fonetisme precum *hierbe* și *hireș* (nu și *k'atră, ghine* sau *ȳie*), alături de africata *dz* (notată sistematic prin slova chirilică *с*) în cuvintele de origine latină care conțineau un *d + e* sau *i*: *dzîce* sau *dzice* (< lat. *dicit*), *dzăce* sau *dzéce* (< lat. *decem*), *Dumnedzău* sau *Dumnedzeu* (< lat. *Dominus Deus*) etc. Un alt fonetism care reprezenta o normă stabilă în așa-numitele „texte rotacizante” din secolul al XVI-lea (rotacismul lui *n* intervocalic: *lură, bire, cire*) a dispărut total din scrisul românesc încă de la începutul secolului al XVII-lea. În condiții istorice precise, după a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cele mai multe norme fonetice ale românei literare își au originea în tradiția literară muntenească (*seară* în loc de *sară, pîine, ciîne, mîine* etc. în loc de *pîne, cîne, mîne* etc.). Sunt însă și numeroase exemple de fonetisme nordice (moldovenești sau ardelenenești) care s-au impus ca norme în defavoarea corespondentelor lor muntenești: *pe, de, despre, prin, din* etc., în loc de *pă, dă, dăspre, pîn, dîn* etc. Consacrate prin uz și prin consensul tacit al utilizatorilor limbii literare, normele fonetice („ortoepice”) sunt codificate în tradiția românească, împreună cu cele ortografice, în lucrări cu caracter prescriptiv, intitulate de regulă *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*²⁰.

În domeniul *morfologiei*, normele literare se referă în principal la selectarea, din seriile aflate în uzul diferitelor varietăți diacronice (româna literare veche vs. româna literară modernă), diatopice (dialecte și graiuri populare) sau diafazice (stiluri sau limbaje profesionale sau de grup social), a unei unice paradigme de declinare și conjugare sau a unei unice modalități de exprimare a opozițiilor de gen, număr, caz, diateză etc. Iată câteva exemple banale din istoria limbii române literare. În vechea română literară, dincolo de diferențele marcate de apartenență

20. O variantă mai evoluată și mai cuprinzătoare a „îndreptarului” a fost publicată sub auspiciile Academiei Române, cu titlul *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM), lucrare a cărei primă ediție a fost tipărită în anul 1989 (redactor responsabil: Mioara Avram).

unui text la o tradiție literară locală sau la un „dialect literar”, o normă morfologică comună era absența opoziției formale între auxiliarul sintagmei compuse de perfect compus: (*el, ea*) *au cîntat*/(*ei, ele*) *au cîntat*. Opoziția morfematică *a/au*, de răspîndire dialectală restrînsă și doar sporadic atestată în textele vechi, s-a impus ca normă unică a românei literare moderne. Așa-numitul „dezacord muntenesc”, prezent nu doar la forme compuse (*ei a mers, ei a făcut*), ci și la cele simple (*ei merge, ei face*), a rămas însă o normă dialectală, fiind socotit o greșală sau o abatere de la norma literară și semn al lipsei de educație elementară a persoanei respective. Un alt exemplu: antepunerea articolului definit masculin al numelor proprii la cazurile genitiv și dativ (*lui Ion, lui Radu, lui Duca, lui Toma*) este un fenomen relativ tîrziu, care a început să se impună în uzul general, probabil, în perioada imediat anterioară redactării primelor texte românești scrise (începutul secolului al XVI-lea). Către această concluzie ne conduce constatarea faptului că, pe lîngă această structură, o normă stabilă a românei scrise încă de prin secolul al XVIII-lea, în textele vechi (ca și, astăzi chiar, în unele zone dialectale) sunt frecvente și forme cu articolul definit postpus (*Ionului, Radului, Ducăi, Tomei*)²¹, ultimele două antroponime fiind asimilate, datorită terminației, substantivelor feminine de declinarea I. Mai mult chiar, avem atestări că antepunerea articolului definit la genitiv-dativ era posibilă și la numele personale feminine. În *Palia de la Orăștie* (1582), la distanță de o pagină și la același nume propriu, găsim atît structura care s-a impus ulterior ca unica posibilă, cît și cea cu articolul antepus: „Zise drept aceeaia Iuda *Tamareei*, nurori-sa” (p. 131/21) vs. „Spuseră iară *ii Tamar*” (p. 132/5).

În privința *s i n t a x e i*, codificarea afectează atît aspectul general al enunțurilor (topica propoziției și a frazei, dimensiunile și tipul de structurare a enunțului, recurența unor figuri sintactice etc.), cît și configurarea de amănunt a repertoriului de mijloace de realizare a relațiilor și raporturilor sintactice. În ce privește aspectul general al enunțurilor, româna literară veche diferă radical de româna literară modernă. Asemenea altor limbi literare europene în faza lor de început, și vechea română literară prezintă o sintaxă de tip clasic, imitată după cea a limbilor din care se traducea intens (greaca, slavona, latina), ceea ce înseamnă o frază amplă, structurată ca o perioadă, iar în ceea ce privește ordinea cuvintelor, o reproducere a topicii proprii limbilor clasice menționate.

21. Mihail Sadoveanu, în titlul cunoscutului său roman *Zodia Cancerului sau Vremea Ducăi vodă*, întrebuințează în scopuri evocator-estetice această normă a vechii române.

Structuri de tip „ornant” precum hiperbatul devin, în zone largi ale vechiului scris românesc, veritabile norme stilistice sau „figuri dominante”²². Cît privește inventarul de mijloace de realizare a raporturilor sintactice, să cităm doar larga recurență în textele din secolul al XVI-lea a conjuncției *să* (< lat. *si*) cu valoarea unui element de introducere a unei condiționale.

Înțelegerea corectă a dinamicii normelor lexicale reclamă o distincție importantă, cea între *lexicul de bază* sau fondul lexical principal și *domeniul terminologiilor*. Dacă autorii celor dintîi texte românești întrebuițau în mod spontan cuvintele din fondul popular general daco-românesc, punctat de unele regionalisme lexicale datorate normelor locale, puțin mai tîrziu se conturează conștiința destul de clară a necesității de a evita întrebuițarea în scris a regionalismelor. Cazul cel mai cunoscut este cel al mitropolitului Simeon Ștefan, care, într-un bine cunoscut pasaj din predoslovie la *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), compară cuvintele cu banii, afirmînd că „și cuvintele acealea sînt bune, carele le înțeleg toți”. În consecință, în mod constant, pe parcursul tuturor epocilor din istoria limbii române literare se remarcă tendința de a întrebuiți elementele lexicale din fondul moștenit din latină, la care se adaugă o serie consistentă de elemente vechi-slave (*a iubi, dragoste, grădină* etc.), medio-grecești (*mînie, patimă*) sau maghiare (*gînd, muncă, viclean* etc.). Procesul de eliminare a regionalismelor din uzul literar curent s-a încheiat abia în epoca modernă, o dată cu generalizarea învățămîntului primar.

În privința terminologiilor, constituirea unor serii de termeni de specialitate, adecvați desemnării unor obiecte, concepte sau relații specifice anumitor domenii de utilizare concrete (bisericească, administrație, știință etc.), a reflectat în fiecare perioadă contextul cultural, respectiv influența limbii de cultură dominante. În terminologia bisericească, de exemplu, în primele două secole de existență (al XVI-lea – al XVII-lea) a limbii literare, importul masiv de termeni din limba slavonă reprezintă o marcă foarte specifică. Mulți dintre acești termeni au rămas în uzul bisericesc pînă astăzi (*Precisă, a spovedi, duh, ispită* etc.), alții au fost

22. Vezi Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între umanism și baroc. Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2002. Pentru un inventar al structurilor sintactice de tip clasic prezente în vechile texte românești, cf. de asemenea studiul meu *Miron Costin et Laurentius Toppelinus: entre l'imitation de la syntaxe latine et le maniérisme rhétorique*, în „Revue de linguistique romane”, No. 257-258, Janvier-Juin 2001 (Tome 65), Strasbourg, 2001, p. 197-222.

treptat înlocuiți (*spășitor* și *a spăși* prin *mîntuitor* și *a mîntui* etc.). Un aspect extrem de interesant al dinamicii lexicale în epoca veche, încă insuficient de cercetat, este reprezentat de renunțarea bruscă; încă din secolul al XVII-lea, la o serie de termeni bisericești de origine latină, prezenți în textele din secolul al XVI-lea (*pănătare* ‘poenitare’, *measer* ‘miser’, *despune* ‘disponere’, *a împuta* ‘imputare’ etc.). Terminologia juridic-administrativă este puternic influențată de slavonă în secolele de început ale culturii scrise românești, pentru a căpăta o coloratură (neo-)grecească foarte pronunțată în secolul fanariot (al XVIII-lea). Pentru epoca modernă, în deceniile de pe la jumătatea secolului al XIX-lea, un fenomen interesant îl reprezintă importul masiv de neologisme latino-romanice, care a creat problema adaptării formale a elementelor lexicale împrumutate. Demn de menționat este și faptul că înfruntarea, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, între curentul „neoașist” (orientat spre crearea de noi termeni cărturărești prin calchiere lexicală cu material morfologic existent în limbă) și cel „neologizant” a lăsat urme în uzul literar ulterior: alături de lexeme generalizate precum *progres* și *independență*, orice român cult recunoaște corespondentele *propășire* și *neatîrnare*, marcate de conotații arhaizante. Caracterul literar sau „normat” al unui cuvînt este codificat în mod tradițional prin dicționarele academice. La întemeierea sa în 1866, Academia Română și-a propus, alături de fixarea nou introdusei ortografii latine și elaborarea unei gramatici, alcătuirea unui mare dicționar cu caracter normativ. Prima formă a acestui dicționar, elaborată de învățații latiniști A.T. Laurian și I. Massim, a împins presiunea prescriptivă pînă la a exclude din lista de cuvinte a dicționarului (cu recomandarea explicită de a fi evitate în uzul literar) toate elementele lexicale de altă origine decît latinească (slave, turcești, maghiare etc.). Astăzi, instrumentele cu caracter normativ care stau la dispoziția persoanelor aflate în curs de instrucție sau a celor preocupate de o exprimare literară corectă sunt dicționarele, în special *Dicționarul explicativ* (DEX-ul). Indicații de circulație precum „regional”, „arhaic”, „popular”, „învechit”, „livresc” au un caracter normativ implicit.

12.2.5. Caracterul cultivat al limbii literare

Fiind legată de activitatea intelectual-culturală superioară a unei comunități istorice date, limba literară își cîștigă un prestigiu asumat prin consens în fața altor varietăți ale limbii naționale, în primul rînd față de varietățile dialectal-teritoriale și de limba vorbită curentă. Acest prestigiu implicit al limbii literare explică și întrebuintarea în paralel a unor

sintagme precum *limbă de cultură* sau *limbă de civilizație* pentru a o desemna, acționînd ca un factor activ de conservare a normelor date și acceptate, dar și de perfecționare continuă a capacităților expresive. În societățile moderne, generalizîndu-se prin instrucția școlară și, mai recent, prin mass-media, limba literară exercită o presiune puternică asupra vorbirilor populare „neîngrijite”, tinzînd chiar să le elimine din uz²³. Caracterul cultivat al limbii literare presupune intenția expresă a utilizatorului de a-și supraveghea exprimarea (atît în scris, cît și oral), eliminînd din discursul său fonetismele, formele sau cuvintele cu conotații populare, regionale sau colocviale. Auto-supravegherea în întrebuintarea limbii literare se asociază cu intenția de adecvare stilistică la domeniul de referință și de realizare a eleganței și distincției în exprimare. Cadrul instituționalizat al cultivării unei limbi literare în epoca modernă este, prin excelență, școala de toate nivelurile.

23. Fenomenul a fost studiat monografic de Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor populare*, București, 1978.